

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

MOLLA AHMED EL-CEZERİ’NİN DİVANINDA
İSLAM İNANÇ ESASLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
Dr. Öğr. Üyesi Murat GÖKALP	Eyup TABARA

ELAZIĞ-2021

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Molla Ahmed el-Cezerî'nin Divanında İslam İnanç Esasları

Eyup TABARA

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı

Elazığ-2021; Sayfa: VIII+85

Şark insanının öne çıkan hususiyetlerinden birisi, toplumda kabul görmüş yüce şahsiyetleri, mistik bir atmosfer içinde teneffüs etmektir. Tarihte hem mutasavvıf hem edebiyatçı kimliği ile öne çıkmış Ahmed-i Hani (ö. 1119/1707), Fakiy-i Teyrân (ö. 1041/1631-32) misali hakkında yazılı bilgiler sınırlı olmakla birlikte, şifahî kültürle gelen birçok menkıbe bulunmaktadır. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Molla Ahmed el-Cezerî'de de aynı durum söz konusu olup, hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

Molla Ahmed el-Cezerî (1560-1640), tasavvufî meşrepte yol almış, şark insanının gönlünde yer edinmiş Cizreli bir âlimdir. “*Divan*” adlı eseriyle meşhur olmuştur. Divan edebiyatının inceliklerine vakıf olmuş, Türkçe, Arapça ve Farsçayı ileri düzeyde bilmektedir. Divanından anladığımıza göre Molla Ahmed el-Cezerî'nin Allah tasavvurunun oluşmasında, kâinatta müşahade ettiği esma-i hüsnâ'nın tecellileri etkili olmuştur. Tabiattaki hayretengiz hadiseler, deveranlar, kusursuz intizam ve işleyiş; Cezerî'nin gönül dünyasını farklı bir boyuta taşımıştır. O, İslam inanç esaslarını, peygamberlerin yaşamış oldukları olayları ve mucizeleri edebî bir üslupla ele alıp telmihlerde bulunmuştur.

Çalışmamızda genel olarak konular, başlıklar halinde bildirilerek önce kısa bir açıklama yapılmış, daha sonra önceden taranan beyitler, ilgili bölümlerde verilerek açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam İnanç Esasları, Divan, Telmih

ABSTRACT

Master Thesis

Principles of Islamic Belief in the Divan of Mullah Ahmed al-Jazeri

Eyup TABARA

The University of Firat

The Institute of Social Science

Primary Education Religious Culture and Ethics Education

Elâzığ-2021; Page: VIII+85

One of the prominent characteristics of the people of the Orient is to breathe in the mystical atmosphere of the great personalities that are accepted in the society. Although there is limited written information about some scholarly writers, such as Ahmed-i Hani and Fakiy-i Teyran, who make a name for himself in history, there are many menkibes who come with shifah culture. Mullah Ahmed al-Jazerî, which is the main subject of our study, has the same situation and there is not much information about him.

Mullah Ahmed al-Jazerî is a scholar of Cizra who has made his way in the pasture of Sufismi and took his place in the hearts of the Orient. He became famous for his work “Divan”. He knows the subtleties of Divan literature and speaks Turkish, Arabic and Persian at an advanced level. As we understand from the Divan, Mullah Ahmed al-Jazer's imagination of Allah was influenced by the manifestations of most beautiful names of Allah, which he observed in the universe. The astonishing events in nature, the revolvers, the perfect order and functioning. He has taken the world of heart of al-Jazer to a different dimension. He handled and reminded the Principles of Islamic belief, the events and miracles the prophets lived through in a literary manner.

In general, a short explanation was made by reporting the topics in general and titles. Later, the scanned couplets are explained in the relevant sections.

Key Words: Principles of Islamic Belief, Diwan, Reference

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Amacı	1
II. Araştırmanın Önemi	1
III. Araştırmanın Metodu	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MOLLA AHMED EL-CEZERÎ.....	3
1.1. Hayatı	3
1.2. Evliliği.....	3
1.3. İlmî ve Edebî Şahsiyeti	4
1.4. İtikadî Mezhebi: Eş'arîlik	7
1.5. Fıkîhî Mezhebi: Şafîîlik	7
1.6. Divan İsimli Eseri	8

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLAM İNANÇ ESASLARI	10
2.1. Allah'a İman.....	10
2.1.1. Allah'ın Ezeli Oluşu	10
2.1.2. Allah'ın, Güzelliğin ve Her Şeyin Kaynağı Oluşu	11
2.1.3. Allah'ın İbadete Layık Oluşu	12
2.1.4. Allah'ın Kâinatı Süslemesi	13
2.1.5. Allah'ın Kâinatta Düzen Var Edişi.....	14
2.1.6. Allah'ın Kâinatla Her Vakıt Alakadar Oluşu	15
2.1.7. Allah'ın İnsanda Birçok Delil Yaratması	16
2.1.8. Allah'ın Hakiki Sevgiye Layık Oluşu	16
2.1.9. Allah'ın Güzellik Güneşine Benzetilmesi	20
2.1.10. Allah'ın Övgüye Layık Oluşu	20

2.2 Meleklerle İman	21
2.2.1. Cebrail (a.s)	22
2.2.2. Azrail (a.s)	24
2.3. Kitaplara İman.....	25
2.3.1. Kur'an-ı Kerim	25
2.3.1.1. Sünnet ve Nass-ı Kitap	26
2.3.1.2. Merkeb-i Cehl Benzetmesi	27
2.3.1.3. Âyetler Üzerine Yemin Etme	27
2.3.1.4. Kün (Ol) Emri	28
2.3.1.5. İlm-i Ledün	29
2.3.1.6. Alleme'l Esmâ Sırrı	30
2.3.1.7. Fetih Suresi	31
2.3.1.8. Âyetü'l Kürsî ve En'am Suresi	31
2.3.1.9. Lâ Harfî	32
2.3.1.10. Aşkın Fâtıhası	33
2.3.1.11. Âyet-i Nefy	33
2.4. Peygamberlere İman.....	34
2.4.1. Hz. Âdem (a.s).....	35
2.4.2. Hz. Nuh (a.s).....	36
2.4.3. Hz. İbrahim (a.s).....	37
2.4.4. Hz. Yakup (a.s).....	38
2.4.5. Hz. Yusuf (a.s).....	40
2.4.6. Hz. Musa (a.s).....	43
2.4.7. Hz. Hızır (a.s)	46
2.4.8. Hz. Süleyman (a.s)	47
2.4.9. Hz. İlyas (a.s).....	49
2.4.10. Hz. İsa (a.s).....	50
2.4.11. Hz. Muhammed (s.a.v.)	52
2.4.11.1. Küntü Kenzen Sırrı	53
2.4.11.2. Hakikat-ı Muhammediyye	54
2.5. Ahirete İman.....	55
2.5.1. Dünyanın Fânî Oluşu.....	56
2.5.2. Âhir Zaman Alâmetleri.....	57

2.5.3. Kıyametin Kopuşu	58
2.5.4. Nefh-i Sûr	58
2.5.5. Ölüm	59
2.5.6. Ölümün Ani Habercisi: Ecel	60
2.5.7. Yeniden Diriliş: Ba's	60
2.5.8. Dâr-ı Mükafat: Cennet	61
2.5.9. Cennet Ödülü: Havz-ı Kevser	62
2.5.10. Nûrânî Varlıklar: Huri ve Melek	62
2.5.11. Dünyevî ve Uhrevî Düşman: Şeytan	64
2.5.12. Dâr-ı Mücâzât: Cehennem	65
2.5.13. Cehennemin Yakıtı: İnsanlar	65
2.5.14. Hasat Yurdu: Ahiret	65
2.5.15. Umut Kapısı: Şefaât	66
2.5.16. Güzelliğin Zirvesi: Rü'yetullah	68
2.6. Kadere İman	70
2.6.1. Hidayet	71
2.6.2. Hilkat	71
2.6.3. İlahî Düzen	72
2.6.4. İlahî Takdir	73
2.6.5. Külli İrade	74
2.6.6. Cüz'i İrade	75
2.6.7. Teslimiyet	76
SONUÇ	78
KAYNAKÇA	80
ÖZGEÇMİŞ	85

ÖNSÖZ

İslam dinine mensubiyet, teoriden öte onu yaşamakla gerçekleşmektedir. Yaşanılan hissî tecrübelerin, zaman ve mekâna nispeten yansıması ve aktarılması farklılık göstermekle beraber genel manada aktarılacak istenen ortak mesaj, Allah Teâlâ'ya ve Hz. Peygamber'e duyulan sevgidir.

Cizre'de doğup, Diyarbakır, Hakkâri, Şam ve Irak gibi ilim merkezlerine seyahatler düzenleyip kendini yetiştiren âlim, mutasavvıf ve şair Molla Ahmed el-Cezerî; Allah Teâlâ'ya duyduğu derin sevgi ve özlemini, Onun Habibi'ne olan muhabbetini *Divan* isimli manzum eserinde coşkulu bir şekilde dile getirmiştir. Bu çalışmamızda şairin hayatına dair yazılı kaynakların olmayışından dolayı, hayatı ve şahsiyeti hakkında kısaca bilgi verilebilmiştir. Söz konusu *Divan*'da İslam inanç esaslarının işlendiği beyitler incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır. İmkân ölçüsünde büyük bir âlim ve mutasavvıfı tanıtmış, onun Allah Teâlâ'ya (c.c) olan sevgi, muhabbet ve özlemini idraklere sunma bahtiyarlığına ulaşmış bulunmaktayız. Hatasız tek kitabın Kur'an-ı Kerim olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak, çalışmamızın hatadan beri olmadığı bilinmelidir.

Çalışmamızın oluşum sürecinde ilmî ve akademik desteğini her zaman yanımda hissettiğim, bana akademik sahada yol gösteren, her türlü ilmî kaynaktan hissedâr kılan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat GÖKALP'e, çalışmam süresince bana moral veren muhterem annem ve babama ve bana destek olan eşime teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.s.	: Aleyhisselâm
a.s.m.	: Aleyhissalatu vesselam
Bil.	: Bilimler
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.c.	: Celle Celaluhu
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İşleri Ansiklopedisi
Enst.	: Enstitü
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
Neş.	: Neşriyat
r.a	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Sos.	: Sosyal
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk	: Tahkik Eden
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık

GİRİŞ

İnsanın bu dünyaya gönderilmesinin hikmeti ve gayesi, bu kâinatın yaratıcısını tanımak ve Ona iman edip, Hz. Peygamber'in öğrettiği şekilde ibadet etmektir. İnsanın birinci vazifesi, marifetullahı vakıf olup, Allah Teâlâ'nın mevcudiyetini, vahdetini tasdik etmektir.

Molla Ahmed el-Cezerî, söz konusu *Divan*'ında marifetullah ilmini coşkun bir şekilde dile getirme gayreti içerisinde olmuştur. Allah Teâlâ'nın zatına duyduğu özlemi, sevgiyi, Ona olan teslimiyet ve bağlılığını ve de İslam inanç esaslarını edebî bir üslup gözeterek mecaz ilmiyle şiirsel olarak dile getirmiştir.

I. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın gayesi, Anadolu topraklarında yetişen büyük mutasavvıf ve âlim Molla Ahmed el-Cezerî'nin hayatı ve şahsiyeti hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, *Divan* isimli eserinde işlemiş olduğu İslam inanç esaslarını inceleyip açıklamaktır.

Şairin İslam inanç esaslarını anlatırken takınmış olduğu edebî üslup, mecazlı ifadeler çalışmamıza gayret katmıştır. Aynı zamanda bu alanda araştırma yapan veya yapacak olan ilim muhibbanına da veri oluşturulması hedeflenmiştir.

II. Araştırmanın Önemi

Düşüncelerin manzum ve mecazlı bir söylemle ifade edilmesi, günümüz avam tabakasının idrakini zorlayacak derecededir. Bu kapalı ifadelerin, günümüz insanının anlayabileceği bir seviyeye indirgenmesi, herkesin bu eserden istifade edebilmesi büyük önem arz etmektedir. Çalışmamız, bu amaç doğrultusunda hazırlanmıştır.

Molla Ahmed el-Cezerî, kendini dini ilimlerle yetiştirmekle kalmamış, Arapça ve Farsçanın dil inceliklerine de vakıf olup büyük bir şaheser ortaya çıkarmıştır. 1560-1640 yılları arasında yaşamış ve farklı alanlarda birikim sahibi olan Molla Ahmed el-Cezerî'nin *Divan* isimli eserinde İslam inanç esasları ekseninde ortaya koyduğu kapalı söylemleri açıklığa kavuşturmak, çalışmamızın önemini daha da arttırmıştır.

III. Araştırmanın Metodu

Akademik çalışmaların belirli usul ve esaslar çerçevesinde gerçekleştirildiği, akademi dünyasında herkes tarafından bilinen bir husustur. Çalışmamızın hem veri

toplama aşamasında hem de yazım süresince ilmi değerlendirme metodu esas alınmıştır. Doğru ve özgün bir yöntemi yakalamak için bu alanda yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri incelemeye tâbi tutulmuştur. Şairin *Divan* isimli eserinin yanında birçok akademik makale, kitap, ansiklopedi maddesi ve sempozyumlar çalışmamızda kaynak veriler olarak ele alınmıştır.

Çalışmamızda yer verdiğimiz beyitler, Osman Tunç tarafından Kürtçe aslından tercüme edilen *Divan* isimli eserden alınmıştır. *Divan*'da araştırma konumuz ile bağlantılı beyitler, tek tek taranarak incelenmiştir. Şairin İslam inanç esaslarını *Divan*'da nasıl işlediği, edebî üslubu göz önünde bulundurularak açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde şairin hayatı, ilmi ve edebi şahsiyeti, evliliği, benimsediği mezhebi ve *Divan* isimli eseri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde 'İslam İnanç Esasları' genel başlığı altında şairin beyitleri açıklanarak değerli okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Çalışmamızın sonucunda elde edilen veriler, sonuç bölümünde ifade edilmiştir.

Yapılan değerlendirmelerde şairin maksadını açacak sübjektif yorumlardan mümkün mertebe kaçınılmıştır. Şairin son derece manidar olan beyitleri, amacına uygun olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MOLLA AHMED EL-CEZERÎ

1.1. Hayatı

Şark dünyasındaki birçok müellif ve şair gibi Molla Ahmed el-Cezerî'nin de hayatı hakkında pek fazla bilgiye sahip olduğumuzu söyleyemeyiz. Cezerî ve diğer birçok müellif ve edip hakkında pek fazla bilgi bulunmamasının, herhangi bir yazılı kaynağa kaydedilmemesinin kanaatimizce nedeni, Osman Tunç'un da ifade ettiği gibi şark insanının büyüğü, mistik bir atmosfere olan sevgisidir. Nitekim bir kişinin hayatının bir sayfa üzerinde kayda alınması, aslında o kişinin hayatını kısıtlama, bir hücreye hapsedme anlamlarına gelmektedir. Oysa ki şark insanının, alışılmış kalıpları sevmediği ve toplumda değer verilen yüce şahsiyetleri mistik bir atmosferde teneffüs etmek istediği söylenebilir.

Üzerinde ittifaka varılmış bir bilgi olmamakla birlikte Molla Ahmed el-Cezerî'nin Cizre'de dünyaya gelip 1560-1640 yılları arasında yaşamış olduğu kabul edilmektedir.¹ Cizre ve çevresinde uzun zamandan beri ikâmet eden Botan Aşireti'ne mensuptur. Halk arasında ilmiyle, sanatlı sözleriyle büyük bir üne sahip olan ve “Melây-e Cizîrî” lakabıyla meşhur olan büyük mutasavvıf Molla Ahmed el-Cezerî, ilim yolunda pek çok meşakkatleri omuzlayıp ismini tarihe kazımıştır. Hayatını marifetullahıya adayan ve bu uğurda birçok talebe yetiştiren Cezerî, 1640 yılında Cizre'de vefat etmiştir. Kabri, ders verdiği Kırmızı Medrese'nin alt katındadır ve günümüzde ziyaretgâh haline gelmiştir.

1.2. Evliliği

Molla Ahmed el-Cezerî'nin evlendiğine dair mevcut kaynaklarda bir bilgi yoktur. Şifahî yolla aktarılan bir bilgiye göre Cezerî, Hasankeyf Meliki'nin Selma isimli kızına âşık olmuş ve onunla postacı aracılığıyla mektuplaşmıştır. Bu husus, divanda şöyle geçmektedir:

Biddu'a bellix tehiyyatı li Selma ya berîd

Tercüme:

¹ Abdalbaki Turan, *Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi*, Nubihar Yay., İstanbul, 2010, s. 17.

Ey Postacı! Dualarımla birlikte Selma'ya selamlarımı ilet²

Bir başka söylentiye göre ise Cezerî, Cizre emirlerinden “Sîtiya bisk kesk” (yeşil zülüflü hanım) namında birinin genç kızına âşık olmuştur. Cezerî bu iki hanımdan birisiyle veya farklı bir hanımla evlendiğine dair bir bilgi elimize ulaşmamıştır.³ Kanaatimize göre Cezerî, evlenip çocuk sahibi olmuş olsaydı, doğu yöresinden kendi soyunu ona nispet edecek birileri mutlaka çıkardı. Fakat böyle bir nispetin olmayışı, Cezerî'nin bekâr olduğu düşüncesini güçlü kılmaktadır.

Bazı sufiler, evlenmemeyi tercih etmiştir. Onlara göre ruhun ilahî aşk yolunda tekâmül edebilmesi, bedenın şehvî arzulardan uzak durmasıyla mümkündür. Bu bağlamda Cezerî'nin, İbrahim b. Edhem (ö. 161/778?), Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848?) gibi mutasavvıflarla aynı düşünceyi paylaşp evlenmediği söylenebilir.

1.3. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Kürtçenin bütün lehçelerinin⁴ yanı sıra Farsça, Arapça ve Türkçe'ye de oldukça hâkimdir. Özellikle Fars ve Arap Edebiyatı diline olan vukufiyeti, divanında açık bir şekilde öne çıkmakta ve Cezerî bu sahada söz sahibi olduğunu göstermektedir. “Cezerî” lakabıyla tanınmasının sebebi, Cizre'de dünyaya gelmesidir.

Cezerî, bir divan şairi olmakla beraber, aynı zamanda yüksek bir medrese tahsiline sahip mutasavvıf bir âlimdir. Hakkâri, Diyarbakır gibi şehirlerde ilim tahsil etmiştir. İlmî icazetini ise Diyarbakır'a bağlı Strebas köyünde Molla Taha isimindeki âlimden almıştır.⁵ İlim tahsili yolunda Şam ve Irak'a gittiğini şu beyitten anlıyoruz:

Sefera Şam û 'Iraqê li me xweş lazim û fer kir
Bi me da jehr û reqîban di devî şehd û şeker kir

Tercüme:

“Şam ile Irak seferini farz kıldı bize Sevgili

² Molla Ahmed Cezerî, *Molla Ahmed Cezerî Divanı*, (Çev. Osman Tunç), Nubihar Yay., İstanbul, 2018, s.285.

³ Turan, *Divan Şerhi*, s. 539.

⁴ Kabul edilen yaygın görüşe göre Kürtçenin 4 lehçesi vardır. Bunlar; Kurmanci, Sorani, Gorani ve Lorani'dir.

⁵ Turan, *Divan Şerhi*, s. 18.

Zehir sundu bize, rakiplere ise bal ile şekeri”⁶

Molla Ahmed el-Cezerî, Divanında kendisine en çok iki mahlasla atıfta bulunmaktadır. Bunlardan en çok kullandığı “Melâ” kelimesi, Kürtçe’de imam, hoca efendi anlamlarına gelmektedir. Melâ, molla⁷ kelimesinin halk arasında zamanla değişiminden gelmektedir.

Cezerî’nin kullandığı diğer mahlas ise “Nişanî”dir. “Nişanî”, kaza ve kaderin nişan tahtası anlamına gelmekle birlikte, Sevgili’den atılan oklara hedef olan kişi anlamına da gelmektedir. Cezerî, ilahi aşk yolunda hedef olduğu oklardan şöyle bahseder:

Birhên ji qewsê qudret nîşane kir Nîşanî
Lami’ ji ber dibarin çi yengîyek we perweş

Tercüme:

“Kudret yayından atılan oklar, nişan kıldı Nişanî’yi kendine
Durmadan yengi kanatlı oklar yağmakta üstüne.”⁸

Bunun yanında Cezerî’nin, *Hikmetu’l-Ayn*,⁹ *Şerhu’l Lubab*¹⁰ gibi fıkıh kaynaklarına göndermede bulunması, Mâruf-u Kerhi (ö. 200/815-816?), Şiblî (ö. 334/946), Hallac-ı Mansur (ö. 309/922), ve Alâî (ö. 761/1359)¹¹ gibi mutasavvıflara *Divan*’ında değinmesi, Şeyh San’an’ı¹² şiirine konu edinmesi; tasavvuf, kelam ve fıkıh denizinde zengin bir birikime sahip olduğuna işaret etmektedir. Cezerî, kendinden önce

⁶ Cezerî, *Divan*, s. 187.

⁷ Molla, bazı İslam toplumlarında tanınmış din âlimlerine ve belirli seviyede öğrenim görmüş kişilere verilen unvandır. Kürtçe’de Mela şekline dönüşmüştür. (Bkz. Hamit Algar, “Molla”, *DİA*, C. 30, s. 238-239)

⁸ Cezerî, *Divan*, s. 321.

⁹ Müellifi, Necmuddîn el-Kâtibî el-Kazvîni (ö. 675/1277). Muhtasar mantık kitabıdır.

¹⁰ Müellifi, Ebu Hasan el-Mehamilî eş-Şafîi (ö. 415/1024). Şafîi fıkıh kitabıdır.

¹¹ Cezerî, *Divan*, s. 31.

¹² Feriduddin-i Attar’ın, *Mantuku’t-Tayr* adlı mesnevisinde konu edindiği, Abdulkadir Geylani ile muasır olan, bir Rum kızının güzelliğine kapılıp içki içtiği, domuz sürüsüne çobanlık yapıp nihayetinde tekrar tevbe ettiğinden bahsedilen şeyhtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Ziyai, *Feriduddin Attar- San’an Şeyhi*, Say Yay., İstanbul, 2012.

birçok şairi etkisinde bırakan Hafız-ı Şirazi'den (ö. 792/1390) etkilenmekle beraber,¹³ sahip olduğu şiir kabiliyetiyle Hafız-ı Şirazi'ye de âdeta meydan okumaktadır. Fakat bu meydan okuma, Hafız-ı Şirazi'yi küçük telakki edip kendisini büyük addetme şeklinde anlaşılmalıdır. Cezerî'nin şiirinde hâkim olan ruhun unsurlarını; güzellik, haşmet, ulviyet, hassasiyet, kendine güven ve dikkat olarak özetlemek mümkündür. Bu sebeple Cezerî, kendisinin de usta bir kaleme sahip olduğunu şu beytiyle haykırmaktadır:

Ger lu'lu'ê mensûri ji nezmê tu dixwazî
Wer şî'rê Melê bîn te bi Şîrazi çi hacet

Tercüme:

“Nazmın etrafa saçılmış incilerini görmek dilersem eğer
Gel Melâ'nın şiirinde gör onları, Şiraz'a gitmene ne hacet!”¹⁴

Şairler arasında etkileşimin olması çok doğal karşılanması gereken bir durumdur. Ortaya konulan her yeni, eskiyi içererek tezahür etmektedir. Dolayısıyla eski ile yeninin birbirinden bağımsız bir şekilde yaşaması, kanaatimizce pek mümkün görünmemektedir. “Sanatkârların birbiri üzerine tesir etmeleri meselesi, sanatın çok ince bir problemidir. Sanatta tesir ve teessür, çok cepheli bir hadise olduğu için verilen hükümler şahsi seziden ileri geçip ilmin istediği açıklığa kavuşamaz.”¹⁵ Dolayısıyla Cezerî'nin Hafız-ı Şirazi'den ne derece etkilendiğini istatistiksel olarak belirlemek, çok derinlemesine bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Cezerî de başkalarını etkilemeyi başarmıştır. Cezerî'nin aşktaki makamını yakın tarihimizde yaşayan Bediüzzaman Said Nursi (1878-1960) şöyle ifade etmektedir. “Mevlâna Celaleddin-i Rûmî (ö. 672/1273), Molla Ahmed-i Cezerî ve Mevlâna Camii'nin (ö. 898/1492) aşk meşrebindeki makamları birdir.”¹⁶

¹³ Hafız-ı Şirazi'nin edebi yönü ve şahsiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Asuman Gökhan, “Hafız-ı Şirazi ve Âb-ı Hayat”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2018, S.1, s. 113-132.

¹⁴ Cezerî, *Divan*, s. 241.

¹⁵ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, MEB Yay., İstanbul, 2005, s. 11.

¹⁶ Abdulkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said NURSİ- Mufasssal Tarihçe-i Hayat*, Timaş Yay., İstanbul, 1990, C. 2, s.630.

1.4. İtikadî Mezhebi: Eş'arîlik

Eş'arîlik, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-966) tarafından kurulan itikadî bir mezheptir. Eş'arîliğe göre Allah Teâlâ'nın (c.c) kulları üzerine önceden tayin ettiği değişmez bir kaderi vardır. Onlara göre kullara ait fiillerin yaratılması bizzat Allah Teâlâ'ya (c.c) aittir. Fiilin meydana gelmesinde kula verilen cüz'i kudretin gerçek manada hiçbir etkisi yoktur. Kulun fiillerinde sorumlu olması, Allah Teâlâ (c.c) tarafından yaratılan fiilin kısmen kula verilen hâdis kudretle ilişkili olması sebebiyledir.¹⁷

Cezerî, iradesinin Allah Teâlâ (c.c) tarafından etkisiz bırakıldığını, iradesinin elinden alınarak fiillerindeki kontrolü kaybettiğini, cebren ilahî aşka girdiğini Divanda belirterek Eş'arî kader anlayışını benimsediğinin ipucunu vermiştir. Bu husus, divanda şöyle arz edilmektedir:

Husna hebîb û lutfê yar avête dil 'işqa xedar
Lew selbi kir jê ixtîyar wê husnê ev îcabi da

Tercüme:

O güzelliğiyle lütfu, acımasız bir aşk bıraktı gönlümüze
Alarak elimizden iradeyi, zorunlu kıldı bunu bize¹⁸

1.5. Fıkhî Mezhebi: Şafîlik

Kullanılan bazı fıkhî terimler, kişinin hangi mezhebi benimsediğine dair bazı ipuçları vermektedir. Örneğin Cezerî bir beyitte farz ve vacip kavramlarını aynı anlamda kullanarak Şafî mezhebinin bir usul ilkesine atıfta bulunmuştur.¹⁹

Şêweê dilberê bizan sunnet e şêwe 'işwe ferz
Herdu nezer ku bin qeran wacib e yek kirişme ferz

Tercüme:

Bil ki, sevgilinin nazı sünnet, işvesi farz olur
Yaklaşınca iki bakış vacip, gamze ile göz kırpması farz olur²⁰

¹⁷ Yûsuf Şevki Yavuz, "Eş'arîyye", *DİA*, C. 11, s. 449.

¹⁸ Cezerî, *Divan*, s. 213.

¹⁹ Ruhullah Öz, *Sûfinin Akidesi (Molla Ahmed Cezerî Örneği)*, Şırnak Üniv. Yay., Mardin, 2019, s. 21.

²⁰ Cezerî, *Divan*, s. 327.

Söz konusu Divanında sadece *Hikmetü'l-Ayn* ve *Şerhü'l-Lübab* isimli Şafî mezhebine ait iki kitaptan söz edilmesi, Cezerî'nin Şafî mezhebini benimsediği düşüncesini güçlü kılmaktadır. O, *Şerhü'l-Lübab* isimli eserin haşiyesinde geçen bir fetvaya atıfta bulunarak Şafî kimliğine sahip oluşunun ipucunu²¹ Divanında şöyle vermektedir:

Cama ne şekerleb bi me dit 'eynê heram e
Fetwa we numa haşîyeya Şerha Lubabê

Tercüme:

Tatlı dudaklı sevgilinin sunmadığı kadeh haramdır bize
Böyle zahir oldu bize fetva, Şerhü'l Lübab'ın haşiyesinde²²

1.6. Divan İsimli Eseri

Cezerî'nin eldeki veriler ışığında bilinen tek eseri, Kürtçe kaleme aldığı *Divan*'ıdır. Aruz vezni ile yazılmıştır. Divanda 21 kaside, 1 methiye, 87 gazel, 16 rubai, 1 terki-i bent, 5 terci-i bent, 1 tardiye, 1 hiciv, 2 ferd, 2 müsaare ve 1 terbi bulunmaktadır.²³ Divandaki beyitler bütünüyle ele alındığı zaman vahdet-i vücud düşüncesinin, İlah-i aşk ile yoğurulmuş olduğunu söylemek mümkündür.²⁴ Kürtçe kaleme alınmış eserler arasında tasavvuf sahasında şaheser kabul edilen Molla Ahmed el-Cezerî'nin “Divan”ını anlayabilmek, ondaki derin manalara ulaşabilmek için sadece Kürtçeyi bilmek yetmemektedir. Çünkü derin bir ilme, coşkun bir anlatıma, keskin bir marifete sahip olan Cezerî'nin şiirlerinde tasavvuf, belagat, estetik, felsefe, tarih, astronomi gibi fizik ve metafizik konular iç içe geçmiştir.²⁵ *Divan*'ı tam anlamıyla kavrayabilmek için, derin bir mecaz ilmine sahip olunması da gerekmektedir. Bu meyanda *Divan*'a birden fazla şerh çalışması yapılmış olup bunlar arasında en meşhur olanı, Kamışlı Müftüsü Ahmet Zivingi'nin (1876-1971) Arapça şerhi olmakla beraber

²¹ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 22.

²² Cezerî, *Divan*, s. 429.

²³ Cezerî, *Divan*, s. 16.

²⁴ Birgül Bozkurt, “Molla Ahmed-i Cezerî'nin Divanında Vahdet-i Vücûd Anlayışı”, *Uluslararası Şirnak ve Çevresi Sempozyumu*, Ankara, 2010, s. 625.

²⁵ Cezerî, *Divan*, s. 18.

“Hejar” mahlasıyla Abdurrahman Şerefkendi’nin (1921-1991) Kürtçe şerhi ile Molla Abdusselam’ın (1878-1952) Arapça bir şerhi de mevcuttur.²⁶

²⁶ Cezerî, *Divan*, s. 23.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLAM İNANÇ ESASLARI

2.1. Allah’a İman

Allah Teâlâ (c.c), fizik ve fizikötesi bütün âlemlerin sahibi, yerde ve gökte, karada ve denizde gördüğümüz ve göremediğimiz bütün mahlûkatın varlık sebebi, gerçek sevgi ve övgüye her daim layık olan, ezeli ve ebedi olan yegâne yaratıcıdır. Yüce Allah (c.c), kendi zâtını tanınamız, zâtı hakkında haberdar olmamız, Kemâl ve Cemâl isimlerinin tecellilerini görebilmemiz için bizleri ve bu kâinatı yaratmıştır. Eğer Allah Teâlâ (c.c) bizleri ve bu kâinatı yaratmasaydı, yine zâtında bir noksanlık meydana gelmeyecekti. Yüce Rabbimiz, biz kullarının asıl varoluş nedenini Kur’an-ı Kerim’de şöyle açıklamaktadır: “Ben, insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”²⁷ İbadetin Allah katında makbul olabilmesinin yolu, Allah’a iman etme rüknü ile mümkündür. Aksi takdirde Allah’a iman olmadan yapılan ibadetler, iyilikler, ahiret noktasında faydasız kalacaktır.

İman ilmi, o kadar ehemmiyet arz eden bir ilimdir ki, onun lezzetini kalbinde yaşayan zâtlar, eserlerinde bu konuyu fevkalade bir şekilde dile dökmüşlerdir. Bediüzzaman, Allah’a (c.c) iman hususunda Molla Ahmed el-Cezerî’den etkilendiğini, onun kâinat kitabında Allah’ı nasıl okuduğuna hayran olduğunu dile getirmiştir.²⁸ Cezerî, Allah’a (c.c) iman konusunu ehl-i sünnet akidesine bağlı kalarak, coşkun bir şekilde *Divanı*nda işlemiştir.

2.1.1. Allah’ın Ezeli Oluşu

Cezerî, Allah Teâlâ’nın (c.c) ezeli olduğunu, hiçbir şarta bağlı olmadan varlığının kendi zâtından kaynaklandığını, zâtından evvel hiçbir şeyin olmadığını şu beyitle dile getirmiştir:

Zatê muqeddes bû wucûd coşîş nedabû behrê cûd

Wesf û îdafat û quyûd yek jî tecellayê neda

²⁷ Halil Altıntaş & Muzaffer Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meali*, TDV Yay., Ankara, 2005, Zâriyat 51/56.

²⁸ Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, RNK Neş., İstanbul, 2006, s. 243.

Tercüme:

Coşup taşmadan henüz cömertlik denizi, zât-ı mukaddes var idi
İzafet, kayıt ve nitelikleriyle tek bir varlık dahi ortada yok idi.²⁹

2.1.2. Allah'ın, Güzelliğin ve Her Şeyin Kaynağı Oluşu

Cezerî, yaratılan her şeyin özünde Allah Teâlâ'nın (c.c) olduğunu, güzelliğin
Ondan kaynaklandığını, gerçek sevginin Ona olmasını şu beyitle dile getirmiştir:

‘Aşîq ew e dilber ew e zahir ew e mezher ew e
Rûh û beden gewher ew e d’her şahidek durdane da
Serçeşmeye husnê ew e Xurşîde’w ‘alem pertew e
Ger bedr e wer mahê new e wer Müşteri yan Zuhre da

Tercüme:

Aşık O’dur, sevgili O’dur, zahir O’dur, mazhar O’dur
İnci tanesi olan her güzelde ruh, beden ve cevher O’dur.³⁰
Güzelliğin kaynağı O’dur, alemleri ışıktandıran güneş O’dur
Nurlu Dolunay, yeni doğmuş Hilal, Müşteri veya Zühre³¹ O’dur.³²

Bir başka beyitte Cezerî, Allah Teâlâ'nın (c.c) güzelliğinin sadece kendisini
parlatmadığını, tüm mahlûkatın Allah Teâlâ'nın (c.c) güzelliğine ayinedârlık ettiğini
divanda şöyle belirtmiştir:

Te dizanim te dibînim ku tu wî nûrê wucûd
Allah Allah ji çi nûr e di seraya me lebalet
Tenha ne li min lami’ê husna te şefeque da
‘Alem bi xwe wê husn û cemalê di xwe da girt

²⁹ Cezerî, *Divan*, s.27.

³⁰ Cezerî, *Divan*, s.29.

³¹ Tasavvuf ehlinin sıklıkla kullandığı “Müşteri” kavramı, Jüpiter gezegeninin; “Zühre” kavramı ise Venüs gezegeninin karşılığıdır.

³² Cezerî, *Divan*, s. 35.

Tercüme:

Gördüğüm Sen, bildiğim Sen, Sensin varlığın nuru
Allah Allah, ne acip bir nurdur bu, sarayımızı doldurmuş lebalep³³

Güzelliğin parıltısı aydınlatmadı sadece beni
Âlemde her şey kendi zatında göstermekte hüsn ü cemali³⁴

Cezerî, ilahi aşk noktasında iç âleminde yaşamış olduğu hâli, bu aşk neticesinde vücudunun nasıl bir cezbe hâline büründüğünü şu beyitle dile getirmiştir:

Subhan ji remza Xaliqî nûra sipêde sadiqî
Tavête qelbê ‘aşıqî lerzîn û ta û cezbe da

Tercüme:

Hâlîk’ın remzi bir fecr-i sadık gibi doğunca aşığın gönlüne
Hummaya tutulmuş bir cezbeye getirdi onu biteviye³⁵

Bir başka beyitte Cezerî, görünüşleri ve tabiatları her ne kadar farklı görünse de her şeyin özünde Allah Teâlâ’nın (c.c) olduğunu divanda şu teşbih ile ifade etmiştir:

Yek e derya tu bizan qenci çi mewc û çi hebab
Di esil da ku hemî av e çi av û çi cemed

Tercüme:

Bil ki deniz aynı denizdir, değişse de dalgaları, kabarcıkları
Tümünün sudur aslı, çözülse de çözülmese de buzları³⁶

2.1.3. Allah’ın İbadete Layık Oluşu

Cezerî, kâinatın Allah Teâlâ’nın (c.c) nuruyla oluştuğuna inandığını, Allah’ın nurunun yeryüzünü kaplaması sonucu canlı cansız tüm mahlûkatın bu haşmet karşısında secdeye kapandığını, her şeyin Ona ibadet ettiğini şu beyitle dile getirmiştir:

³³ Cezerî, *Divan*, s. 231.

³⁴ Cezerî, *Divan*, s. 75.

³⁵ Cezerî, *Divan*, s. 27.

³⁶ Cezerî, *Divan*, s. 279.

Nûra tecella hate ‘erş esma hemî lê bûne neqş
Şewqa di wan çû ta bi ferş isman bi zatî secde da

Tercüme:

Arşa indi tecelli eden nur, nakşoldu onunla tüm isimler
Yeryüzünü kapladı nurları, secdeye kapandı zatına isimler³⁷

2.1.4. Allah’ın Kâinatı Süslemesi

Allah Teâlâ’nın (c.c) şu kâinat yüzündeki kudret eserleri, Cemil, Sâni gibi isimlerinin tecellileri karşısında Cezerî’nin kalbi, farklı bir iklimde bürünmüş, ilahi aşk ile yanmıştır. Bu kâinattaki sanat eserleri, tecelliler onun ruhunda öyle depremler oluşturmuş ki, hayranlığını gizleyemeyip yaşamış olduğu hâli izhar etmiştir. Bu aşk hâlini o kadar derinden yaşamıştır ki, şu beyitte Onun güzellikleri karşısında gönüllerin sürekli yağmalandığını söylemiştir:

Husna munezzeh bânîşan wê lê nivîsî zerkeşan
Xal û xetên ‘enberfeşan herkes bi wan dil yexme da

Tercüme:

Delil istemez güzellikleri var, altın yaldızla süslemiş onları Sâni
Anber gibi saçılmış benleri, yağmalamada durmadan gönülleri³⁸

Cezerî, Allah Teâlâ’nın (c.c) bu kâinatı yokluk karanlığından çıkarıp, usta bir nakkaş gibi ahenkle süslediğini, Sâni isminin kâinattaki kusursuz intizam ile birebir ilişkili olduğunu şu beyitle dile getirmiştir:

Nûr in jî ser hetta qedem neqqaşê sermeşqê qîdem
Pê zeyyinand lewhê ‘edem her yek bi yek dî çeşne da

Tercüme:

Ezel kitabedinin nakkaşı, baştan başa o nurlu harflerle

³⁷ Cezerî, *Divan*, s. 37.

³⁸ Cezerî, *Divan*, s. 31.

Süsledi onlarla adem³⁹ levhasını, birbiriyle ahenk içinde.⁴⁰

2.1.5. Allah'ın Kâinatta Düzen Var Edişi

Cezerî, Allah Teâlâ'nın (c.c) isimlerinin kâinattaki cilveleri gereği şu dünyanın bir düzen içinde olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Cenab-ı Hakkın kâinatı yarattıktan sonra bir kenara çekilip onu izlemediğini, aslında her an her dem kâinatla, mahlûkatıyla irtibat halinde olduğunu, günümüz toplumunda tartışmalara konu olan deizm fikrini reddettiğini şu beyitte dile getirmiştir:

Vê 'alemê teqwîmi best her ismekî fî'la xwe xwast
Hukmê teserruf da bi dest her wî di mulk û qebze da

Tercüme:

Düzene girdi âlem, kendi fiilini istedi her bir isim
Eline verdi tasarrufunu, kabzasında tuttu tüm âlemi⁴¹

Cezerî, kâinattaki düzenden bahsederken mutlaka bir düzen var edicinin olduğunu anlatmak istemiştir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan 'O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahman'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak ve düzensizlik görüyor musun?'⁴² âyetinin, Cezerî'ye ilham kaynağı olduğu söylenebilir.

Cezerî, kâinattaki yıldızların, gezegenlerin belirli bir düzen ve hikmet içinde gezdiklerini, başıboş bırakılmadıklarını ve ilahi bir emre muhatap olduklarını divanda şöyle dile getirmiştir:

Mersef di nav van meş'elan qet'en mesafa merhelan
Sirra burûc û menzilan resma sulûkê cadde da
Ew yek bi yek xalî nehin bê hikmetek 'alî nehin
Ger van surek halî nehin ew reqs çira mestane da
Ew kamilê bê'eyb û neqş çerxên bi her yek new' û şexs
Wî yek bi yek anîne reqs tê seb'eê seyyare da

³⁹ Adem sözcüğü, var olmanın zıttı, hiçlik, yokluk anlamlarını ihtiva etmektedir.

⁴⁰ Cezerî, *Divan*, s.29.

⁴¹ Cezerî, *Divan*, s.33.

⁴² Mülk, 67/3.

Tercüme:

Bu parlak yıldızlar düzeni, bunca mesafeyi kat edip gezmeleri
 Burçların ve menzillerin sırrı bu harika akışın resminde gizli
 Boş değildir hiçbiri, yüksek hikmetlerden uzak değil her biri
 Bir cezbe olmasa hiç rakedip dururlar mı böyle mestane⁴³
 Kusurlardan berî olan o kâmil kuvvet birleştirip eflakı
 Yedi gezegenle birlikte raksa getirdi onları birer birer⁴⁴

2.1.6. Allah'ın Kâinatla Her Vakıt Alakadar Oluşu

Cezerî, şu kâinat yüzünde vuku bulan hadiselerle pürdikkat baktığı vakit, kevnî ayetlerin yansımalarını müşahade etmektedir. Aslında onun Kur'an'ın sadece risâlet dönemine hapsolmadığını, her çağda varlığını sürdürdüğünü, dinin her zaman ve mekâna tatbik edilebilir, evrensel bir karakterde olduğunu dile getirdiği söylenebilir. Cezerî'nin kalbindeki bu aşk-ı ilahi, şu beyitlerle dile dökülmüştür:

Sirra kelâmê eqdesî dem dem di lebsê enfesî
 Têtin tenezzul bêhisî ne b'guftûgowê qisse da

Tercüme:

Enfes giysilere bürünüp sessizce iner Kelam-ı Akdes an be an
 Konuşurlar içinde sessizce güft u gulara boğulmadan⁴⁵

Cezerî, kâinatta ister zîhayat ister câmid varlıklar olsun, hepsinin Allah Teâlâ'nın (c.c) isimlerinin kontrolünde olduğunu söylemiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi deizm fikrini kabul etmediğini, Allah'ın hükümrân oluşunu, divanında şöyle dile getirmiştir:

Her hey'et û her cismekî her ferd û new' û qismekî
 Rûh wî di destê ismekî mayî di qebze'w pence da

Tercüme:

Varlıkların her bir nevi, her bir ferdi, her bir kısım ve heyeti

⁴³ Cezerî, *Divan*, s.45.

⁴⁴ Cezerî, *Divan*, s. 43.

⁴⁵ Cezerî, *Divan*, s. 31.

Allah'ın güzel isimlerinden birinin idaresi ve hükmü altındadır⁴⁶

Cezerî, bir başka beyitte âlemde tereşşuh eden tecelliler karşısında, insanın kayıtsız kalışına olan hayretini divanda şöyle ifade etmiştir:

Allah Allah ku di 'umrê xwe tu carek nebihê
Çi seda tête ji vê gunbedê dewwarê hudûs

Tercüme:

Allah Allah, ömründe bir kez olsun duymaz mısın acep
Ne sesler gelir, bu durmadan dönüp duran kubbesinden hudusun⁴⁷

2.1.7. Allah'ın İnsanda Birçok Delil Yaratması

Cezerî, insanın yaratılışında birçok delilin, sırrın olduğunu; insan vücudunun pek çok ayeti kendisinde cem ettiğini söylemiştir. Bir insana ibret nazarıyla bakıldığı takdirde, Allah Teâlâ'nın (c.c) kudret delillerinin görülebileceğini söylemiştir. Cezerî de yaşamış olduğu ruh ikliminde bu delilleri insanda görüp, insanı subhani bir sır yumağı olarak tasvir etmiştir. Divanında bunu şöyle dile getirmiştir:

Ji vî teqwîmê insanî nezer da sirrê subhanî
Fehaze'l wechu min ecla berahînin we ayatî

Tercüme:

İnsanın bu güzel yaratılışında apaçık bir Subhani sır var
Delillerin ve âyetlerin en parlağıdır şüphesiz bu güzel yüz⁴⁸

2.1.8. Allah'ın Hakiki Sevgiye Layık Oluşu

Cezerî, hakiki manada sevgiyi Allah Teâlâ'nın (c.c) yüce zatına beslediğini⁴⁹, Ondan ayrı kalışının kendisine bir cehennem azabı yaşattığını, her ân Allah Teâlâ'ya (c.c)

⁴⁶ Cezerî, *Divan*, s. 47.

⁴⁷ Cezerî, *Divan*, s. 81

⁴⁸ Cezerî, *Divan*, s. 143.

⁴⁹ İbn-i Arabî de "Bil ki sevgi makamı, çok şerefli bir makamdır. Yine bil ki, sevgi varoluşun aslıdır." demekle Allah Teâlâ'ya (c.c) duyulan sevginin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhyiddin İbn-i Arabî, *İlah-i Aşk*, Çev. Mahmut Kanık, İnsan Yay., 2016, s. 29.

karşı ulvi bir muhabbet, bir sevgi içinde olduğunu ve bu sevginin tüm hücrelerine nüfuz ettiğini divanda şöyle dile getirmiştir:

Cana ji cemale te muqeddes qebes im ez
Ger xûb û perîzade nezer kî te bes im ez

Tercüme:

Ey Sevgili, mukaddes güzelliğinden bir şuleyim ben
Güzel ve asil bir nazar kılsan, yetersin bana⁵⁰

Mislê mehê new ger te divetîn me bibînî
Mêze bike camê tu dizanî çi kes im ez

Tercüme:

Yeni doğmuş ay misali görmek dilersen bizi
Gönül aynama bir baksan, anlarsın kim olduğumu⁵¹

Yexma ji me can kir ku tecellayê li dil da
Min rûhê di qalib tu yî تنها qefes im ez

Tercüme:

Aldı ruhumu benden, gönlüme tecelli edince Sevgili
Bedendeki ruh Sensin, sadece boş bir kafesim ben⁵²

Ma yek nefesek min dibitin bê tu wucûdek
Dê bê te çi bim, hem tu rûh û hem nefes î tu

Tercüme:

Varlığı olmaksızın bir tek nefes alabilir miyim hiç
Sensiz neyim ki hem ruh hem nefessin Sen⁵³

⁵⁰ Cezerî, *Divan*, s. 297.

⁵¹ Cezerî, *Divan*, s. 297.

⁵² Cezerî, *Divan*, s. 297.

⁵³ Cezerî, *Divan*, s. 419.

Hubba te ye min radihajînî ku binalim
Şeb ta bi seher nale ji rengê ceres im ez

Tercüme:

Sana olan aşkımdır her ân titretip inleyen beni
İnleyip durmaktayım her gece sabaha kadar zil misali⁵⁴

Dem’u eynî min bukain mislu nehrin fî sukûb
Naru qelbî min xeramin fî diramin fî’l-weqîd

Tercüme:

Bir nehir gibi akmakta gözyaşlarım ağlamaktan
Yanmada kalbimdeki aşk ateşi, bir yakıt nasıl yanarsa ateşte⁵⁵

Dil ji ber narê mecazî bi’l-heqîqet bû pereng
Naru qelbî fî hewahu mislu narin fî’l-hedîd

Tercüme:

Gönüldeki mecazi ateş, dönüştü gerçek ateşten bir cemreye
Kalbimdeki aşk tıpkı ateşin kızgınlığı gibidir demirde⁵⁶

Key xilas ez dozexê hicrê tu yabim ey cuwan
Her nefes dared sela û ne’reê hel min mezîd

Tercüme:

Ne zaman kurtulacağım Ey Sevgili, ayrılığın cehenneminden
Durmadan “Daha yok mu?”⁵⁷ narası yükselmede içinden⁵⁸

⁵⁴ Cezerî, *Divan*, s. 297.

⁵⁵ Cezerî, *Divan*, s. 283.

⁵⁶ Cezerî, *Divan*, s. 283.

⁵⁷ Kâf, 50/30.

⁵⁸ Cezerî, *Divan*, s. 283.

Bir başka beyitte Cezerî, artık ayrılık acısının ona çok ağır geldiğini, bu acıya güç yetiremeyeceğini, bu acının ancak Allah Teâlâ'nın (c.c) cemalini görmekle teskin olacağını divanda şöyle ifade etmiştir:

Sewda û sews û gêj kırım pur her di dil xûn rêj kırım
Çendan we bûm lê hêj kırım feryad ji destê firqetê

Tercüme:

Sersemi çevirdi bu sevdâ beni, kanlar akıttı gönlüme durmadan
Yeniledi yaralarımı, aman ayrılığın elinden aman⁵⁹

Billah ji nale'w zarîyan gezmên di wan xummarîyan
Xew nakirîn şevtarîyan feryad ji destê firqetê

Tercüme:

Billahi, inilti ve feryatlardan, o mahmur gözlerin oklarından
Uyku tutmaz beni kara gecelerde, aman ayrılığın elinden aman⁶⁰

Narê fîraq û sohtinê êşa xedengê nuhtinê
Pirs kin ji 'uşşaqan dinê feryad ji destê firqetê

Tercüme:

Firkatin⁶¹ ateşli yakışını, isabet eden okların⁶² acısını
Sadece aşıklara sorun onu, aman ayrılığın elinden aman⁶³

Ya Rebbi dîdarê xwe kî min wasilê yarê xwe kî
Bes sohtîyê narê xwe kî feryad ji destê firqetê

⁵⁹ Cezerî, *Divan*, s. 155.

⁶⁰ Cezerî, *Divan*, s. 155.

⁶¹ Firkat, "ayrılık acısı" anlamına gelmektedir.

⁶² Allah Teâlâ'dan (c.c) kendisine isabet eden sevgi oklarına işaret edilmektedir.

⁶³ Cezerî, *Divan*, s. 155.

Tercüme:

Ya Rab! Rü'yet-i Cemalinle⁶⁴ vasıl eyle beni Sevgiliye
Yeter beni yaktığın ateşinle, aman ayrılığın elinden aman⁶⁵

2.1.9. Allah'ın Güzellik Güneşine Benzetilmesi

Cezerî, güzellikle tavsif olmuş vildan,⁶⁶ huri, peri gibi latif, rûhânî varlıkların güzelliklerini, Allah Teâlâ'nın (c.c) güzelliğinden bir zerre almış olmalarına dayandırmaktadır. Allah Teâlâ'nın (c.c) güzelliğinin her şeyi kuşatmış olduğu divanda “güzellik güneşi” teşbihiyle şöyle ifade edilmiştir:

Wıldan û hûr û ger perê şîrîn û mehbûbên bere
Hemyan ji husna Xawerê nûrê di wan yek zerre da

Tercüme:

Vildanlar, huriler ve periler, eski şirin sevgililer
Güzellik güneşinin nurundan hepsi de bir tek zerre aldılar⁶⁷

2.1.10. Allah'ın Övgüye Layık Oluşu

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim, gerçek mânâda övgünün, Allah Teâlâ'nın (c.c) zâtına mahsus olduğunu bizlere bildirmektedir. Nitekim bu husus, Fatiha sûresinin ilk âyetinde şöyle ifade edilmektedir:

“Hamd (övgü), âlemlerin rabbi olan Allah'adır.”⁶⁸

Cezerî, işlediği günahlarından ötürü Allah Teâlâ'yı (c.c) anmaya, övmeye yüzünün olmadığını belirtmekle birlikte O'nun azâmet ve kudretinin delillerini övmekle, saymakla bitiremeyeceğini söylemiştir. Ona göre minnet yalnızca Allah Teâlâ (c.c)

⁶⁴ Allah Teâlâ'nın (c.c), ahirette mü'minler tarafından görülebileceği etrafında oluşan inançtır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selim Özarslan, “Allah'ın Görülebilmesi/Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.1, s. 275-294.

⁶⁵ Cezerî, *Divan*, s. 155.

⁶⁶ Vildan, Cennet ehlinin çocuk hizmetçileridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yûsuf Şevki Yavuz, “Gılman”, *DİA*, C. 14, s. 50.

⁶⁷ Cezerî, *Divan*, s. 37.

⁶⁸ Fatiha, 1/2.

içindir. Çünkü Allah Teâlâ (c.c) ona dünyalık bir meta olan dirhemle dinarı vermemiş, ilahî aşk iksirini içirmiştir. Sûfiler için en büyük zenginlik, Allah Teâlâ'dan (c.c) gelen manevi bir kıvılcımdır. Dünyalık olan dirhem ve dinarın hakikat nazarında bir kıymeti yoktur. Bu husus divanda şöyle yer almaktadır:

Ya Reb ji çi rû leb bi senaya te kuşayem
 Subhaneke len uhsîye fî şe' nîke hemda
 Minnet ji Xudayî ku bi' ebdê xwo Melayî
 Iksîra xemê 'îşqê, ne dînar û dirhem da

Tercüme:

Ya Rab, ne yüzle açmışım ağzımı sena etmek için Seni
 Ne kadar övsem de saymaya gücüm yetmez kadrini
 Minnet yalnız Allah'adır ki kulu olan Melâ'yı
 Aşk iksiriyle sarhoş etmiş, vermemiş ona dirhemle dinarı⁶⁹

2.2 Meleklerle İman

Sözlükte “haberci, elçi, güç ve kuvvet” anlamlarına gelen melek, Allah Teâlâ'nın (c.c) emriyle pek çok görevleri icra eden, özgür bir iradeye sahip olmayan, gözle görülmeyen nûrânî ve ruhanî bir varlıktır.⁷⁰ Bu varlıkların mahiyetleri hakkında pek fazla bilgi sahibi olmamakla birlikte, onlara iman etmemiz gerektiği âyet ve hadislerle sabit olan bir durumdur. Nitekim bir âyette Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurmaktadır:

“Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır.”⁷¹

Cibril hadisi diye meşhur olan hadiste ise Abdullah b. Ömer (r.a) şöyle rivayette bulunmuştur:

“Ben Resûlullah'ın yanındayken, birdenbire karşımıza güzel saçları sarkan, sarıklı, çölde yaşadığını zannettiğimiz bir adam çıkageldi. İnsanların arasından geçerek Resûlullah'ın önünde durdu ve “Ya Resûlallah! İman nedir?” diye sordu. Resûlullah,

⁶⁹ Cezerî, *Divan*, s. 51.

⁷⁰ Heyet, *İlmihal I (İman ve İbadetler)*, TDV Yay., 21. Baskı, Ankara, 2013, s. 92.

⁷¹ Nisa, 4/36.

“İman; Allah’tan başka hiçbir ilahın bulunmadığına şahadet getirmen, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayrı ve şerri ile birlikte kaderin Allah’tan olduğuna inanmandır.” buyurdu. Adam, “Doğru söyledin.” dedi. Biz, böyle bir çöl insanının bilgisiz olmasına rağmen Resûlullah’ın sözlerini tasdik etmesine hayret ettik.”⁷²

Meleklerle inanılmaması durumunda, sistematik bir şekilde vahiy, peygamber, kitap ve tebliğ edilen din inkâr edilmiş olur. Çünkü dînî hükümler, melek vasıtasıyla peygamberlere bildirilmiştir.

2.2.1. Cebrail (a.s)

Dört büyük melekten birisi de Cebrail’dir. Kur’an-ı Kerim’de kendisinden “Cibril, Rûhu’l Kudüs,⁷³ Rûhu’l Emin⁷⁴” şeklinde bahsedilmektedir. Allah Teâlâ’dan (c.c) aldığı vahiyleri, peygamberlere iletmekle görevlidir.

Cebrail (a.s), Miraç mucizesinde Kâb-ı Kavseyn makamına kadar Hz. Peygamber’e (a.s.m) yoldaşlık yapmıştır. Bu makamdaki sonra tek başına ilerleyen Hz. Peygamber (a.s.m), Allah Teâlâ’nın (c.c) cemaliyle müşerref olmuştur. Cezerî, Allah Teâlâ’nın (c.c) cemalinin güzelliğine dikkat çekerken, Cebrail’in de (a.s) bu şerefe nail olduktan sonra yeryüzüne inmek istemeyeceğini, her daim Onun huzurunda kalıp cemalini seyretmek isteyeceğini, kendisinin de ilahî aşkla yandığını, tek devanın vuslatın gerçekleşmesinde olduğunu divanda şöyle dile getirmiştir:

Ma ene wehdî bike min muxremîn
Kem leke qeblî şexefen min qetîl

Tercüme:

Aşkınla yanıp tutuşan yalnız ben değilim
Nice maktulleri var aşkının benden önce⁷⁵

⁷² Müslim, Ebu’l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *Sahîhu Muslim*, I-II, thk. M. Fuâd Abdülbaki, İkinci Baskı, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, İman, 1.

⁷³ Nahl, 16/102.

⁷⁴ Şuarâ, 26/193-194.

⁷⁵ Cezerî, *Divan*, s. 359.

Daruwê derde mi tu wî canê min
Hel bi siwe'l-wesli şifau'l- 'elîl

Tercüme:

Dertlerimize derman olan Sensin ey can
Vuslattan gayrı var mı şifası aşk hastasının⁷⁶

Ger bidîya ew senema surcemîl
Nazilê erdan nedibû Cebreîl

Tercüme:

O cazibeli sevgiliyi görmüş olsaydı eğer semada
Yeryüzüne inmezdi Cebrail asla⁷⁷

Bir başka beyitte ise Cezerî, kendisinin ilahî aşk şarabını Cebrail'in (a.s) ilhamıyla içtiğini ve bunun neticesinde mânen şuurunu yitirdiğini, bu aşk sonucunda farklı bir hâle büründüğünü divanda şöyle ifade etmiştir:

Da min suroş wer mey binoş zewq û xuroş lew çûm ji hoş
Jiwê işweya yâr bû xuya ew ne jimeya engûrî bû

Tercüme:

İlham edince Cibril 'gel iç' diye zevk ve safa bırakmadı bende şuur
Yârin işvesindendi sarhoş olduğumuz, üzüm suyundan değil⁷⁸

Cezerî, Allah Teâlâ'nın (c.c) lütfu ve inayetiyle Ruhu'l Kudüs tarafından mânen desteklendiğini, ondan yardım, ilham ve feyiz aldığını, şiirlerindeki derin manaların bu

⁷⁶ Cezerî, *Divan*, s. 359.

⁷⁷ Cezerî, *Divan*, s. 359.

⁷⁸ Cezerî, *Divan*, s. 407.

denli güzel, estetik ve coşkulu olmasının arkasında yatan sebebin Cebrail (a.s) olduğunu⁷⁹ divanda şöyle dile getirmiştir:

Mulhimê ğeybe we îmla dikirit
Meded û feyze ji Ruhû'l Kudûs î

Tercüme:

Gaybı ilham eden Allah böyle icra eder hükmünü
Ruhû'l Kudûs'ten gelir medet ve feyzimiz⁸⁰

2.2.2. Azrail (a.s)

Ölüm, fâni âlemden bâki âleme bir geçiştir. Mü'minin nazarında ölüm, bu dünya zindanından kurtulup Allah Teâlâ'ya (c.c) kavuşma heyecanıdır. Bundan dolayı hakiki bir Müslüman, ölümden korkmamalıdır.

Allah Teâlâ (c.c), ruhların bedenlerden kabzedilmesi görevini Azrail'e (a.s) yüklemiştir. Azrail ismi, ne Kur'an-ı Kerim ne de sahih hadis-i şeriflerde geçer. Kur'an-ı Kerim'de "ölüm meleği" olarak zikredilmektedir.⁸¹ Azrail isminin Yahudi kültüründen Müslüman kültürüne geçmiş olma ihtimali vardır. Zira Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ölüm meleğinin isminin Azrail olduğunu nakletmiştir.⁸²

Cezerî, ölüm meleğinden "Cellat" şeklinde bahsetmiştir. Ecel celladı kapımızı çaldığında dünyada kalmak için ısrar etmememiz gerektiğini savunmuştur. Ona göre ölüm, hakikatini bilen birisi için Allah Teâlâ'ya (c.c) kavuşmaktan başka bir şey değildir. Ölümün bir lütuf olduğu divanda şöyle ifade edilmiştir:

Dema celladi bân bazî bi şîr û xencerên tazî
Li dergêh da nekî gazî delal û naz û perwer de

Tercüme:

⁷⁹ Turan, *Divan Şerhi*, s. 25.

⁸⁰ Cezerî, *Divan*, s. 99.

⁸¹ "De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği, canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz." Secde, 32/11.

⁸² Enbiya Yıldırım, *Sahih Hadis Bulunmayan Konular*, OTTO Yay., Ankara, 2017, s. 31.

Celladın, kınından çekilmiş hançer ve kılıçlarla geldiğinde
Sakin imdat isteme Sevgilinin eşiğinde, bu bir lütuftur bilene⁸³

2.3. Kitaplara İman

Allah Teâlâ (c.c) rahmeti ve şefkati gereği, doğru yoldan sapan kullarını uyarmak ve onlara doğru yolu göstermek için sürekli bir elçi göndermiştir. Bu elçilerden bazılarına suhuf⁸⁴, bazılarına kitap verilmiş, bazılarına ise hiçbir şey verilmeyip kendinden önceki peygamberin mevcut sahih şeriatıyla amel etmesi emredilmiştir.⁸⁵ Hz. Musa'ya (a.s) Tevrat, Hz. Davud'a (a.s) Zebur, Hz. İsa'ya (a.s) İncil ve Hz. Peygamber'e (a.s.m) Kur'an-ı Kerim verilmiştir. Biz, hayatımıza yön veren, uyaran, müjdeleyen, emir ve yasaklarına uymamız gereken Kur'an-ı Kerim olmakla beraber önceki kitapların da tahrif olunmamış hallerine iman etmekle mükellefiz.

Cezerî, divanda sadece Kur'an-ı Kerim'den bahsetmiş, diğer kutsal kitaplardan doğrudan veya dolaylı olarak hiç söz etmemiştir.

2.3.1. Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e (a.s.m) gönderilmiş son kutsal kitaptır. Bu kitap, bütün âlemlerin Rabbi itibariyle kıyamete kadar hükmünü sürdürecektir olan ilahî mesajlarla mücehhezdir.⁸⁶ Kur'an-ı Kerim, toplumların olduğu kadar bireyin de ruh ve hayat kaynağıdır. Onun herkes tarafından anlaşılıp anlamlandırılması, ruhlarda ve davranışlarda meydana getireceği değişimler büyük önem arz etmektedir.⁸⁷ Cezerî, söz konusu divanında Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı âyetlere, terkiplere edebî bir üslupla yer vermiştir.

⁸³ Cezerî, *Divan*, s. 103.

⁸⁴ Hz. Âdem ve Hz. İbrahim'e 10 sayfa, Hz. Şit'e 50 sayfa, Hz. İdris'e ise 30 sayfa indirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Dumlu, "Suhuf", *DİA*, C.37, s. 477-478.

⁸⁵ Örneğin Hz. Yahya'ya kitap verilmediği halde Tevrat'ın hükümleri ile amel edip, elçilik görevini yerine getirmiştir.

⁸⁶ Nursi, *Sözler*, s. 397.

⁸⁷ Ahmet Okutan, *Kur'an'da Deyimler, Darb-ı Meseller ve Bazı Gerçekler*, Rağbet Yay., İstanbul, 2015, s. 11.

2.3.1.1. Sünnet ve Nass-ı Kitap

İslam dininin ana temelleri, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (a.s.m) sünnetidir. Bu iki noktaya sıkı sıkıya sarıldığımız sürece doğru yoldan sapmayacağımızı Hz. Peygamber (a.s.m) bir hadisinde şöyle ifade etmiştir:

“Size iki şey bırakıyorum, onlara sımsıkı sarıldığınız sürece yolunuzu şaşırmayacaksınız: Allah'ın Kitabı ve peygamberinin sünneti.”⁸⁸

Cezerî, söz konusu divanını yazarken Kur'an ve sünnet ekseninden dışarı çıkmadığını, divandaki mecazlı söylemlerin hakikatte Kur'an ve sünnet perspektifine ters düşmediğini şöyle dile getirmiştir:

‘Aşîqê mes’elewxahî were em muftûyê ‘îşq î
Destekî sünnet e tê da di yekî nessê kîtab e

Tercüme:

Ey aşık, biziz aşkın müftüsü; sualın varsa gel de bize sor
Çünkü bir elimizde sünnet, diğerinde nass-ı kitap var⁸⁹

Divanın bir başka yerinde ise Cezerî, divandaki dikkatsizlik ve hataların kaleminden kaynaklandığını, şahsının bu noktada masum olduğunu,⁹⁰ divandaki söylemlerin Kur'an ve sünnet çizgisine paralellik gösterdiğini şöyle belirtmiştir:

Hê ji sehwa xameê bû wer ne min
Ev xelet nakir di dîwanê xelet

Tercüme:

Kalem hatasıdır şimdiye dek olan tüm hatalar
Yoksa koymadım bu yanlışlıkları divanıma yanlışlıkla⁹¹

⁸⁸ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî (179/795), el-*Muvatta'*, I-II, (thk. M. Fuâd Abdülbakî), İkinci Baskı, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Kader, 3.

⁸⁹ Cezerî, *Divan*, s. 113.

⁹⁰ Turan, *Divan Şerhi*, s. 276.

⁹¹ Cezerî, *Divan*, s. 89.

2.3.1.2. Merkebi Cehl Benzetmesi

Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler, kendilerine Tevrat verildiği halde, Tevrat'ın emir ve yasaklarını yaşamlarına tatbik etmedikleri için onların durumu kitap taşıyan eşeklere benzetilmiştir.⁹² Cezerî, bu fânî dünyada Allah Teâlâ'nın (c.c) sonsuz kudret nişanelerini görüp aklen onun varlığını kabul etmemiz gerektiğini savunmuştur.⁹³ Ona göre kâinatta var olan bunca mahlukat, akılları hayrette bırakan eşsiz düzen, bu sistemler; perde arkasında kudret ve irade sahibi bir zatın varlığına delalet etmektedir. Cezerî ayrıntılar içinde boğulmayıp Yüce Yaratıcı'ya ulaşmamız gerektiğini belirtmiştir. Gözümüzün önünde cereyan eden bu hadiselerden Allah Teâlâ'ya (c.c) ulaşmamız gerektiğini aksi takdirde kitap taşıyan eşekler gibi olacağımızı divanda şöyle dile getirmiştir:

Tu ji feshê here eslê ku di vê dêrê xerab
Da nebî merkebê cehlê tu di bin barê hudûs

Tercüme:

Teferruatı bırakıp fer'den asl'a geç ki bu köhne dünyada
Ta ki, olmayasın merkeb-i cehl, yükü altında hudusun⁹⁴

2.3.1.3. Âyetler Üzerine Yemin Etme

Sözlerimizin muhatap kitle tarafından kabul edilebilmesi için inandırıcılığını arttırmak suretiyle yemin ederiz. Kur'an-ı Kerim'in ve hadis-i şeriflerin pek çok yerinde sözlerin kuvvet bulması için yemin edildiğini görmekteyiz. Allah Teâlâ'nın (c.c) Kur'an-ı Kerim'de güneşe, aya, on geceye, semaya, kıyamet gününe vs. yemin etmesi, bu konuya örnek olarak verilebilir.⁹⁵ Cezerî, Allah Teâlâ'nın (c.c) güzelliği, azameti, saltanatı ve

⁹² Cuma, 62/5.

⁹³ Turan, *Divan Şerhi*, s. 256.

⁹⁴ Cezerî, *Divan*, s. 81.

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrettin Öztürk, "Abdülhamid el-Ferâhî'nin "Kur'an'daki Yeminler" Adlı Çalışması Üzerine Bazı Değerlendirmeler" *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, S. 34, s. 33-70.

haşmeti karşısında Kayser'in⁹⁶ çaresiz kalıp mukavemet edemeyeceğini⁹⁷ Kayser metaforu üzerinden dile getirirken Kur'an'ın 7 âyetine⁹⁸ divanda şöyle yemin etmektedir:

Dibit bêjin wî sultanî bi heft ayatê Furqanî
Li mehbûban tu xaqan î were derbê li Qeyser de

Tercüme:

And olsun Kur'an'ın yedi âyetine ki söylenebilir o güzele
Sen ey güzeller padişahı gel de bir darbe vur Kayser'e⁹⁹

Divanın bir başka yerinde ise Cezerî, Allah Teâlâ'nın (c.c) nurunun tüm semavatı kapladığını, Onun nurunun geceleri bir kandil vazifesi gördüğünü söylemiştir. Ona göre bu nur kâinatı bütünüyle kaplayınca öyle enteresan bir tablo oluştu ki, herkes aslan ile terazi burcunun aynı hizaya geldiğini sanmıştır.¹⁰⁰ Bu husus âyetlere yemin edilerek divanda şöyle dile getirilmiştir:

Heyîv bû ew di zulmatê dixum sondê bi ayatê
Ku nûrê da semawatê esed hat rastê mîzanê

Tercüme:

Yemin olsun âyetlere ki, o bir hilâldir karanlıkta
Aydınlatı nuru tüm semavatı, aslan burcu teraziyle karşılaşınca¹⁰¹

2.3.1.4. Kün (Ol) Emri

Allah Teâlâ'nın (c.c) bir şeyi yaratmak istediğinde ona “ol” demesi yeterlidir. Bir âyette bu kudret nişanesi şöyle ifade edilmektedir:

⁹⁶ Kayser, Arapların Roma ve Bizans yöneticilerine verdikleri ünvanıdır.

⁹⁷ Turan, *Divan Şerhi*, s. 614.

⁹⁸ Burada Fatiha suresi kastedilmektedir. (Bkz. Turan, *Divan Şerhi*, s. 614.)

⁹⁹ Cezerî, *Divan*, s. 103.

¹⁰⁰ Turan, *Divan Şerhi*, s. 256.

¹⁰¹ Cezerî, *Divan*, s. 139.

“O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeyin olmasını dilediğinde ona ‘ol’ der, hemen oluverir.”¹⁰²

Cezerî, Sevgilinin aniden gerçekleşecek olan vuslatı hakkında bilgi sahibidir. Sevgili, bu vuslat anının mahiyetini çok hızlı bir şekilde bildirmiştir. Bu an, tıpkı Allah Teâlâ’nın (c.c) bir şeyi yaratırken “ol” demesi ve ardından o şeyin hemen oluvermesi gibidir. Ona göre Sevgili, vücudunun tüm gizli yerlerine, hücrelerine, zerrelere kadar sirayet etmiştir.¹⁰³ Bu husus, divanda şöyle ifade edilmiştir:

Ne تنها pêşiber yar în ji emrê kun xeberdar în
We men ehwahu sarin fî mesarî kulli zerratê

Tercüme:

Sadece elpençe değiliz yârin önünde, “Kün” emrinden haberdarız
Aşkına tutkun olduğum Sevgili, sızıp girmiş tüm zerrelere¹⁰⁴

2.3.1.5. İlm-i Ledün

İlm-i ledün, gaybî ilim ve İlahî esrarı kavrama manasında kullanılan bir terimdir. Bütün İslamî ilimlerin baş kaynağı Kur’an ve Sünnet’tir. Bu kaynakların yorumu hakkında kelâm ve fıkıh gibi ilimler ‘nazar ve istidlal’ yolunu tercih ederken, tasavvuf ‘keşf ve ilham’ yolunu başka bir ifadeyle ledün yolunu tercih etmiştir.¹⁰⁵ Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa’nın (a.s), Hz. Hızır (a.s) ile yaptığı yolculuk uzunca bir şekilde anlatılmıştır. Bu yolculuk esnasında Hz. Hızır (a.s), zahirde çirkin ve yanlış görünen bazı eylemlerde bulunmuştur.¹⁰⁶ Bu eylemlerin içyüzünü bilmeyen Hz. Musa (a.s) bunları anlamakta güçlük çekmiş ve sürekli itirazda bulunmuştur. Bir müddet sonra Hz. Hızır

¹⁰² Bakara, 2/117.

¹⁰³ Turan, *Divan Şerhi*, s. 304.

¹⁰⁴ Cezerî, *Divan*, s. 145.

¹⁰⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, “Ledün İlmi ve Keşf” *Altınoluk Dergisi*, 1994, S. 105, s. 31.

¹⁰⁶ Bu olaylar, Hz. Hızır’ın sağlam bir gemiyi delmesi, küçük masum bir çocuğu öldürmesi ve uğradıkları bir kasabada halkın kendilerini misafir etmediği halde yıkılmak üzere olan bir duvarı ücret almadan düzeltilmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Barlak & Faruk Özdemir, “Mûsâ-Hızır Kıssasının Allah’ın İlkeli Bir Varlık Oluşu Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Journal of Islamic Research*, 2016, S. 27, s. 353-371.

(a.s) olayların içyüzünü Hz. Musa'ya açıklamıştır. Allah Teâlâ (c.c) tarafından Hz. Hızır'a (a.s) ilm-i ledün verildiği âyette şöyle ifade edilmiştir:

“Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona tarafımızdan bir ilm-i ledün öğretmiştik.”¹⁰⁷

Cezerî, Allah Teâlâ (c.c) tarafından kendisine işlenmemiş bir cevher mahiyetinde peyderpey bir ilm-i ledün bahşedildiğini divanda şöyle dile getirmiştir:

Feyyadê ‘ilmê min ledun pey pey ji behra kan û kun
Geh geh bi ustadê sexun wî gewherek nasufte da

Tercüme:

“Kân û Kün” denizinden ilm-i ledün feyzini
Peyderpey vermiş ona söz üstadı, işlenmemiş bir cevheri¹⁰⁸

2.3.1.6. Alleme’l Esmâ Sırrı

Allah Teâlâ (c.c) Hz. Âdem’i (a.s) yarattıktan sonra ona eşyanın isimlerini öğretmiştir. Bu husus, Kur’an-ı Kerim’de şöyle bildirilmektedir:

“Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklerle sunup ‘Eğer doğru söyleyenlerden iseniz, bunların isimlerini bana bildirin.’ dedi.”¹⁰⁹

Cezerî, kendisinin Kur’an-ı Kerim’de bahsedilen “Alleme’l Esmâ” olayından haberdar olduğunu ve yine kendisinin kul olması hasebiyle Allah Teâlâ’nın (c.c) güzellik ve kudret sıfatlarına âyinedarlık ettiğini dile getirmiştir. Ona göre kendisi, Hz. Âdem’e (a.s) öğretilen eşyalardan biridir.¹¹⁰ Bu husus, divanda şöyle işlenmiştir:

Barî ji we ‘ellem ku xeberdari kirîn
Îro tu bizan Ademê esma yim ez

¹⁰⁷ Kehf, 18/65.

¹⁰⁸ Cezerî, *Divan*, s. 47.

¹⁰⁹ Bakara, 2/31.

¹¹⁰ Cezerî’nin burada kastettiği şey, özü itibarıyla kendisini Allah’ın yarattığı eşya arasına dahil etmesidir.

Tercüme:

“Ve Alleme’l Esmâ” sırrından haberdar etmiştir bizi Bâri
Bil ki, bugün işte o Âdem-i esmayım ben¹¹¹

2.3.1.7. Fetih Suresi

Cezerî, bir şiirinde Fetih sûresinin başında yer alan “İnnâ Fetehnâ” kelimelerine yer vermiştir. Bu âyetin meali şöyledir:

“Biz, sana apaçık bir fetih verdik.”¹¹²

Bu sûrenin faziletine dair Hz. Peygamber’in (a.s.m) “Bu gece bana öyle bir sûre indirildi ki, benim için o, dünyada ve dünyadaki her şeyden daha kıymetlidir.” dediği rivayet edilmiştir.¹¹³ Cezerî’nin Fetih sûresinin kutsiyetini dile getirdiği, Hz. Peygamber’e (a.s.m) övgü ve dualarda bulunduğu şiiri divanda şu şekilde yer almıştır:

Ey şehinşahê mu’ezzem Heq nighdarê te bi
Sûreê “İnna Fetehna” dor û madarê te bî

Tercüme:

Ey Yüce Şahlar Şahı, Hakk koruyucun olsun senin
“İnna Fetehna” sûresi, çevrende surun olsun senin¹¹⁴

2.3.1.8. Âyetü’l Kürsî ve En’am Suresi

Âyetü’l Kürsî, Bakara sûresinin tevhid akidesini özetleyen 255. âyetidir. Tamamı on cümleden oluşan bu âyette Allah Teâlâ’nın (c.c) birliği, zâtı ile kaim oluşu, uyuklama gibi beşerî sıfatlardan münezzeh oluşu, bu kâinatın dizginlerinin elinde bulunması, ezel ve ebed bilgisine sahip oluşu, kudretinin arz ve semâvâtı kaplaması gibi tevhid inancının temel ilkelerinden bahsedilmektedir.¹¹⁵

¹¹¹ Cezerî, *Divan*, s. 299.

¹¹² Fetih, 48/1.

¹¹³ Emin Işık, “Fetih Sûresi”, *DİA*, C.12, s. 457.

¹¹⁴ Cezerî, *Divan*, s. 159.

¹¹⁵ Mustafa Çetin, “Âyet’ül Kürsî”, *DİA*, C.4, s. 244.

En'am sûresi ise, 165 âyetten oluşup, Mekke döneminde nazil olan bir sûredir. Bu sûrenin tevhid, adalet, peygamberlik, ahirete ilişkin meseleler, putperestlik, batıl inançların reddi ve bazı temel ahlâk kuralları gibi İslam'ın özü sayılabilecek hususlardan bahsetmesi, sûrenin muhteva yönünden sahip olduğu değeri ortaya koymaktadır.¹¹⁶

Cezerî, yukarıda da değindiğimiz üzere tevhid inancının Hz. Peygamber'in (a.s.m) sancağına takıldıktan sonra ona kutlu zaferler müjdelemesi için divanında şöyle niyazda bulunmuştur:

Âyetü'l Kürsî û En'am heykela toxê te bin
Bê nihayet pur murad û bê 'eded mensûri bî

Tercüme:

Âyetü'l Kürsî ile En'am sûresi asılsın tuğuna
Ta ki sayısız kere galip gelip ermiş olasın muradına¹¹⁷

2.3.1.9. Lâ Harfi

Arapça'da "Lâ (لا)" harfi, bir kelimenin veya cümlenin başına geldiği vakit olumsuzluk anlamı katar. Tasavvuf ehlinin vird haline getirdiği "لا موجود الا هو" cümlesi bu hususa örnek olarak verilebilir. Yani tasavvuf ehli, Allah Teâlâ'nın (c.c) varlığı karşısında kendi varlıklarının bir hiç hükmünde olduğunu dile getirmektedirler.

Cezerî, Allah Teâlâ'dan (c.c) gayrı hakk bir ma'budun, maşukun olmadığını ve Onun azamet ve saltanatına hiçbir şeyi ortak etmediğini Kur'an-Mecid'e yemin ederek divanda şöyle ifade etmektedir:

Mishefa husn û cemalê sûreta xal û xetan
Ma telewna xeyre herfi La we Qur'anin Mecîd

Tercüme:

Yârin güzellik mushafında yüzündeki benlerle hatlar suretinde

¹¹⁶ Emin Işık, "En'am Sûresi", *DİA*, C.11, s. 169.

¹¹⁷ Cezerî, *Divan*, s. 163.

Okumadık “Lâ” harfinden başka, yemin olsun Kur’an-ı Mecid’e¹¹⁸

2.3.1.10. Aşkın Fâtihası

Fâtîha kavramı, “açmak, açıklığa kavuşturmak, sıkıntıyı gidermek, ferahlatmak, başlamak” anlamındaki “feth” kökünden türemiş olup “bir şeyin evveli, başlangıcı, girişi” anlamlarını ihtiva etmektedir.¹¹⁹ Fâtîha suresi, Kur’an-ı Kerim’in ilk sûresi olup, her namazda tilavet edilmektedir. Cemaatle kılınan bir namazda imam, Fâtîha sûresini okuduktan sonra cemaat hep bir ağızdan “âmin” diyerek ona eşlik eder. Cezerî’ye göre ilahî aşk yolunu tercih eden bir insan, samimi bir şekilde bu aşkın kapısını aralarsa, bu yolda cehd ve gayret içinde olursa cemaatin imama “âmin” diyerek eşlik etmesi gibi arkasında kuvvetli bir destekçi bulacaktır. Allah Teâlâ’nın (c.c) inayet ve ikramı, o kimsenin her daim üzerinde olacaktır. Bu husus, divanda şöyle dile getirilmiştir:

‘Aşîq ku bi dil fatiheyâ ‘ışqê xwand
Ayati yekayek dikirin amînê

Tercüme:

Aşkın fâtihasını eğer okursa aşık gönülden
Hep birlikte “âmin” der, Kur’an’ın diğer âyetleri peşinden¹²⁰

2.3.1.11. Âyet-i Nefy

“Nefy” ifadesi Arapça’da ‘inkâr, yalanlama, uzaklaştırma, sürme’ gibi olumsuzluk anlamlarına gelmektedir.¹²¹ Cezerî, tevhid kitabından ‘nefy’ kelimesinin, ispat kelimesi olmadan okunmamasını savunmaktadır. Örneğin İslam’ın esası olan “Lâ İlahe İllallah” kelimesinden önce Allah Teâlâ (c.c) hariç bütün yalancı ilahlar, otoriteler nefy edilmekte, akabinde tek ve gerçek ilah ispat olunmaktadır. Bu kelimedeki ‘Lâ’ nefy, ‘İlla’ ispat içindir.¹²² Ona göre âlemdaki bütün varlıklar bir iken, başka bir ifadeyle kâinatta Allah Teâlâ’dan (c.c) başka hiçbir şeyin mevcudiyeti sabit değilken, kendisinin

¹¹⁸ Cezerî, *Divan*, s. 285.

¹¹⁹ Emin Işık, “Fâtîha Sûresi”, *DİA*, C.12, s.252.

¹²⁰ Cezerî, *Divan*, s. 449.

¹²¹ Luay Hatem Yaqoob, “Arapça’da ‘Lâ’ Edatının Çeşitleri: Bakara Sûresi Örneği”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2018, S. 54, s. 209.

¹²² Turan, *Divan Şerhi*, s. 545.

de varlık sahasında yeri yoktur. Cezerî, mutlak fena makamındayken, varlık âleminde Allah Teâlâ'dan (c.c) başka hiçbir şeyi görmediğini, kendisinin ve diğer varlıkların Allah Teâlâ'nın (c.c) zâtında yok olduğunu¹²³ divanında şöyle dile getirmiştir:

Tu ji nusxeê tewhîdê mexûn ayete nefye
Bê aletê îsbatê ku îlla yim ez

Tercüme:

Sadece âyet-i nefyi okuma kitab-ı tevhitte
Bil ki, âyet-i ispat olan “İlla”yım ben¹²⁴

2.4. Peygamberlere İman

İnsanlığın Allah (c.c.) ile bağlarının zayıflayıp toplumsal ve ahlaki olarak çöküşe geçtiği dönemde peygamberlerin gönderilmesi ilahi bir lütuftur. İman esaslarının yer aldığı birçok âyet-i kerimede Yüce Allah, peygamberlere iman etmemizi bildirmektedir.

“Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır.”¹²⁵

Allah Teâlâ (c.c.), Kur’an-ı Kerim’de biz kullarının ibret alması için pek çok peygamberin kıssasına yer vermiştir. Onların tecrübe ettiği, yaşadığı olaylara inanıp hayatımıza uygulamak, dini bir vecibedir. En güzel hayat örneklerine malik olan bu muazzez elçiler, pek çok divan şairi tarafından edebi bir üslupla ele alınmış, bu meyanda telif edilen kitaplarda hususan telmihler¹²⁶ yoluyla yer almıştır. İslam’ın son hak din¹²⁷ olması hasebiyle divanlarda özelde Hz. Peygamber’e (a.s.m.) çokça yer verilmiş, genelde ise diğer peygamberlere sathi olarak değinilmiştir. Denilebilir ki, dünyada Hz. Peygamber (a.s.m) kadar methedilmiş, hayatının her safhası edebi bir esere kaynaklık etmiş, başka

¹²³ Turan, *Divan Şerhi*, s. 546.

¹²⁴ Cezerî, *Divan*, s. 299.

¹²⁵ Nisa, 4/36.

¹²⁶ Telmih, ifade içinde belirtmeden herhangi bir kıssaya, geçmişteki bir olaya, meşhur hikâyelere, efsanelere, ünlü bir şahsa, çeşitli inanışlara, âyetlere veya hadîse ya da yaygın bir atasözüne işaret etme sanatıdır. (Bkz. https://www.turkedebiyati.org/soz_sanatlari/telmih.html)

¹²⁷ Âl-i İmran, 3/19.

bir kimse yoktur. Hz. Peygamberin (a.s.m) dünyaya teşrifi, büyümesi, evlenmesi, mucizeleri, savaşları ve vefatı, asırlar boyunca birçok eserde günümüze kadar işlenegelmiştir.¹²⁸ Molla Ahmed el-Cezerî de divanında Hz. Peygamber'e (a.s.m.) özel bir bölüm açıp ona olan sevgisini uzun uzun dile getirmiştir. Pek çok divan sahibi, Hz. Peygamber'i (a.s.m.) “Fahr-i Âlem, Resul-i Zîşan, Sebeb-i Hilkat-i Âlem” gibi evsaf ile zikrederken; Cezerî, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) “Sevgili, Hanlar Hanı, Şahlar Şahı, Hazret, Habib, Ahmed” diye hitaplarda bulunmuştur.

Molla Ahmed el-Cezerî, divanında Hz. Âdem (a.s), Hz. Nuh (a.s), Hz. İbrahim (a.s), Hz. Yakup (a.s), Hz. Yusuf (a.s), Hz. Musa (a.s), Hz. Hızır (a.s), Hz. Süleyman (a.s), Hz. İlyas (a.s), Hz. İsa (a.s) ve Hz. Peygamber'e (a.s.m) telmihler yoluyla da yer vermiştir.

2.4.1. Hz. Âdem (a.s)

Bütün insanların atası ve ilk peygamberi, Hz. Adem'dir (a.s.). Kur'an-ı Kerim'e göre Allah Teâlâ, yeryüzünde halife olmak üzere¹²⁹ Hz. Adem'i (a.s) topraktan¹³⁰ yaratmıştır.¹³¹ Allah Teâlâ (c.c) Hz. Adem'i yarattıktan sonra onu meleklerin bile sahip olmadığı¹³² mümtaz bir ilimle donatmış, eşyanın sırrı olan “Esmâ”yı O'na öğretmiştir. Allah Teâlâ, ilk atamız Hz. Adem'in şahsında insana o kadar çok değer vermiştir ki, onu kendi zatına münhasır olan secdeyle şereflendirmiş¹³³ ve Cennet'te bulunan melekleri O'na secde¹³⁴ ettirmiştir.¹³⁵ İblis, kibrine kapılıp büyüklendiği için Hz. Adem'e (a.s) secde etmeyip, huzurdan kovulmuştur.¹³⁶

¹²⁸ Amil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998, s. 356-357.

¹²⁹ Bakara, 2/30.

¹³⁰ Âl-i İmran, 3/59.

¹³¹ Hz. Adem'in (a.s) hayatı ve yaratılışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Erdem, *Hz. Âdem (İlk İnsan)*, TDV Yay., Ankara, 1999.

¹³² Bakara, 2/32.

¹³³ A'raf, 7/11.

¹³⁴ Buradaki secde, “ubudiyet, tapınma” anlamındaki secde olmayıp, saygı ve ihtiram anlamına gelmektedir. Bkz. İbn Cerir et- Taberi, *Tarih-i Taberi* (Çev. M. Faruk Gürtunca), Sağlam Yay, İstanbul, C. I, s. 87.

¹³⁵ İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yay, Birinci Baskı, İstanbul, 2014, C. I, s. 174.

¹³⁶ Bakara, 2/34; A'raf, 7/11; İsra, 17/61; Kehf, 18/50; Ta-ha, 20/116; Sâd, 33/74.

Cezerî, bütün meleklerin Hz. Âdem'in üstünlüğünü kabul edip (a.s) secdeye kapanmasına, İblis'in ise kibrinden dolayı secdeye kapanmadığına divanda şu beyitle işaretle bulunmuştur:

Ger di Âdem bidîya sirrê 'ilim İblîsî
Hînema ebserehu kebbere hînen we seced

Tercüme:

Adem'deki ilmin sırrına vakıf olsaydı İblis eğer
Yüceltirdi O'nu görünce, uzun süre baş eğer¹³⁷

2.4.2. Hz. Nuh (a.s)

Hz. Nuh'un (a.s) hayat mücadelesi, yaşamış olduğu meşakkatler gerek İslami tebliğ gerekse genel bir terbiye metodu açısından, ibret alınması gereken fevkalade bir öneme sahiptir.¹³⁸ Allah Teâlâ (c.c), tıpkı diğer peygamberler gibi Hz. Nuh'a (a.s) kendi kavmini doğru yola iletmesi vazifesini yüklemiştir.¹³⁹

Hz. Nuh'un (a.s) kavmi, putlara tapmaktaydı. Kur'an-ı Kerim'in belirttiğine göre Hz. Nuh (a.s), 950 sene¹⁴⁰ gibi uzun bir süre zarfında putperest kavmine İlahi tebliğde bulunmuş, çok az insan ona inanmış olmakla birlikte kavminin kahir ekseriyeti onu inkâr edip, kendisiyle alay etmiştir. Karısı¹⁴¹ ve bir oğlu¹⁴² dahi Hz. Nuh'a (a.s) inanmayıp küfür yolunu seçmişlerdir. Allah Teâlâ (c.c), Hz. Nuh'a (a.s) bir gemi yapmasını emretmiştir.¹⁴³ Ona iman etmiş olanlar gemiye binip selamette kalırken, küfürde ısrar edenlerin üzerine tufan kopmuş ve helak olmuşlardır.¹⁴⁴

¹³⁷ Cezerî, *Divan*, s. 279.

¹³⁸ Sırma, a.g.e., s. 191.

¹³⁹ Hz. Nuh (a.s) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Kaya, *Kur'an'da Nuh'un Kıssası*, (Harran Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 1996; Hayati Aydın, "Şüphe Edilmez Bir Hakikat Olarak Hz. Nuh ve Tufan Olayı" *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, S. 14, s. 39-50.

¹⁴⁰ Ankebut, 29/14.

¹⁴¹ Tahrim, 66/10.

¹⁴² Hud, 11/42-43.

¹⁴³ Hud, 11/36-37.

¹⁴⁴ Hud, 11/40-43; Kamer, 54/11-16.

Cezerî, Allah Teâlâ'dan (c.c) kendisine gelen ilahi bir aşk kıvılcımı karşısında Hz. Nuh (a.s) gibi uzun bir ömre sahip olmayıp bu fırsatı bir an önce değerlendirmesi gerektiğine divanda şöyle değinmiştir:

Tali' ku têt û furset muhlet li nik heram e
Min 'umrê Nûhî nîne wer saqîyo bi lez xweş

Tercüme:

Talih çalınca bir kez kapıyı, ihmal edip fırsatı kaçırmak haramdır
Nuh gibi uzun ömrüm yok ey saki,¹⁴⁵ durma çabuk gel¹⁴⁶

Cezerî, yine başka bir beyitte Hz. Peygamber'in (a.s.m) insanlığa anlatılması noktasında Hz. Nuh'un (a.s), Hz. Hızır'ın (a.s)¹⁴⁷ ömrü kadar bir sürenin kifayet etmeyeceğini, Hz. Nuh'un (a.s) 950 senelik ömrüne¹⁴⁸ işarette bulunarak divanda şu şekilde işlemiştir:

Ma te 'umrê Xedr û Nûh û mulkê Zulqerneyn bitin
Gunbeda çerxê melemme' her bi te me'mûri bî

Tercüme:

Yalnız Hızır'la Nuh'un ömrü, Zülkarneyn'in devleti yeterli mi?
Parıltılı yıldızlarla süslü gökyüzü her daim mamur olsun seninle¹⁴⁹

2.4.3. Hz. İbrahim (a.s)

Hz. İbrahim (a.s), Kur'an-ı Kerim'de isminden ve muhtelif kıssalarından çokça bahsedilen¹⁵⁰ ve tevhit mücadelesinde müstesna bir yere sahip olup Allah Teâlâ'nın (c.c)

¹⁴⁵ Saki, tasavvufta ilahi aşk şarabını sunan kişi anlamında kullanılmaktadır.

¹⁴⁶ el- Cezeri, *Divan*, s. 319.

¹⁴⁷ Hz. Hızır'ın (a.s) hâlâ hayatta olup olmadığı ulema arasında ihtilafli olmakla birlikte, Bediüzzaman Said Nursi'ye göre Hz. Hızır (a.s), hâlâ hayattadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat, RNK Neş., İstanbul, 2006, Birinci Mektup, s. 5-7)

¹⁴⁸ Ankebut, 29/14.

¹⁴⁹ el- Cezeri, *Divan*, s. 165.

¹⁵⁰ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, Beyan Yay., İstanbul, 2015, s. 358.

kendisine dost edindiği bir peygamberdir.¹⁵¹ “Allah, İbrahim’i dost (halil) edindi.”¹⁵² mealindeki âyet, bu hususu açıklamaktadır.

Hız. İbrahim (a.s), küçüklüğünden itibaren çevresindeki insanların putlara tapmalarına akıl sır erdirememiştir. Bu düşünce, onu gerçek ilahı bulma arayışına sokmuş ve nihayetinde gerçek ilahı bulmuştur. O, putları kırdığı ve de Kral Nemrud’a¹⁵³ karşı geldiği için büyük bir ateşin içine atılmıştır. Fakat Allah Teâlâ (c.c) dostunu yalnız bırakmamış; alevlerin ona zarar vermesine izin vermemiştir. Bu husus, âyette şöyle ifade edilmiştir:

“Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve selametli ol, dedik.”¹⁵⁴

el-Cezeri, ateşin Hız. İbrahim’i (a.s) yakmadığı gibi Allah Teâlâ’nın (c.c) da kendisine bir cilveyle görünmesi durumunda aşk ateşinde yanmaktan kurtulacağını¹⁵⁵ Hız. İbrahim-Nemrud kıssasına telmihte bulunarak divanda şöyle dile getirmiştir:

Ger ji wê horîsiriştê ‘işweyek îzhari bit

Dê bibit narê Xelîlilah û doje h sâri bit

Tercüme:

O huri tabiatlı Sevgiliden bir işve zuhur etse eğer

Halilullah’ın ateşi olur, söndürür cehennemi meğer¹⁵⁶

2.4.4. Hız. Yakup (a.s)

Hız. Yakup (a.s), çok sevdiği oğlu Hız. Yusuf’un (a.s) üzüntüsü ve hasreti sebebiyle gam ve hüznün sembolü olarak ele alınmış bir peygamberdir. Hız. Yakup’un (a.s) 12 oğlundan biri olan Hız. Yusuf (a.s), diğer kardeşlerinin onu kıskanması sebebiyle babasından koparılıp bir kuyuya atılmıştır. Bu olaydan itibaren Hız. Yusuf’un (a.s) Mısır Azizi oluşuna kadar ondan bir daha haber alamayan Hız. Yakup (a.s), “Beytü’l Ahzan”¹⁵⁷

¹⁵¹ Sırma, a.g.e., s. 214.

¹⁵² Nisa, 4/125.

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Batuk, “Nemrud”, *DİA*, C.32, s. 554-555.

¹⁵⁴ Enbiya, 21/69.

¹⁵⁵ Turan, *Divan Şerhi*, s. 630.

¹⁵⁶ Cezerî, *Divan*, s. 71.

¹⁵⁷ Hüzün ve keder evi anlamına gelmektedir.

denilen kulübede yıllarca Hz. Yusuf'un hüznünü derinden yaşamıştır. Bu hüznün neticesinde Hz. Yakup'un (a.s) iki gözüne ak düşmüş¹⁵⁸ ve gözlerini kaybetmiştir.¹⁵⁹

Hz. Yusuf (a.s), Mısır'da kardeşlerine kendisini tanıttıktan sonra babasına kendi gömleğini bir haberciyle göndermiştir. Hz. Yakup'un (a.s) bu gömleğin kokusunu uzaktan aldığına Kur'an-ı Kerim şu şekilde değinmiştir: "Eğer bana bunamış demezseniz, şüphesiz ben Yusuf'un kokusunu alıyorum."¹⁶⁰ Hz. Yakup (a.s), kendisine ulaşan gömleği gözlerine sürünce, tekrar gözlerine kavuşmuştur.¹⁶¹

Cezerî, Allah Teâlâ'ya (c.c) duyduğu sevgiyi, O'nun zatına olan özlem ve hasretini, Hz. Yakup'un (a.s) Hz. Yusuf'a (a.s) duyduğu sevgiye teşbihte bulunarak divanda şöyle ifade etmiştir:

Sehergeh 'endelîb mest in ji bihna werd û bişkojan
Şubhê totak û goyînan dinalîn em di firqê da

Tercüme:

Mest oldu bülbüller, güllerle tomurcukların kokusundan seherde
Biz ise tûti ve goyin kuşları gibi ayrılık acısıyla inlemekteyiz¹⁶²

Li kelbê asitanê xwe nepirsî qet hebîb carek
Gelo naêne bîrê em di vê nêçîr û ravê da

Tercüme:

Eşiğinde bağlı duran köpeğini, sormadı bir kez olsun Sevgili
Bu av mevsiminde acep hatırına getirmez mi bizi?¹⁶³

Di deh salan mulazim mam we yarê rû neda carek

¹⁵⁸ Yûsuf, 12/84.

¹⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Bahaeddin Yüksel, "Yakup Peygamberin Gözlerinin Akıbeti Konusunda Genel Bir Kabulün Tahlili" *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, S. 31, s. 73-111.

¹⁶⁰ Yûsuf, 12/94.

¹⁶¹ Yûsuf, 12/96.

¹⁶² Cezerî, *Divan*, s. 55.

¹⁶³ Cezerî, *Divan*, s. 55.

We ger ne yar eger rû dit heye carek di salê da

Tercüme:

On yıl geçirdim kapısında yârin, yüzünü göstermedi bir kez olsun
Oysa lütfedip yılda bir kez gösterseydi yeterdi bana.¹⁶⁴

Dilo mizgîn e min şa be ku sultanê me dê bêtin
Ji min bawer ke peyxamê seher mizgîn bi min pê da

Tercüme:

Ey Gönül! Sevin şu müjdeme ki sultanımız gelecek bugün bize
Seherde gelen ilham verdi bu müjdeyi bana, inan sözlerime¹⁶⁵

Şukur bînahîya min hat û Ye'qûb dîde rewşen bû
Bi boya Yûsufê Misrê li Ken'anê beser peyda

Tercüme:

Şükür Allah'a ki geri geldi gözlerimin nuru Yakup gibi bir anda
Mısır'daki Yusuf'un kokusundan gözleri açıldı Yakup'un Kenan'da¹⁶⁶

2.4.5. Hz. Yusuf (a.s)

Hz. Yusuf (a.s), Hz. Yakup'un (a.s) 12 oğlundan biri olup, Yusuf suresinde kendi hayat öyküsünden "Ahsenü'l Kasas"¹⁶⁷ tabiriyle bahsedilen,¹⁶⁸ güzelliğin timsali olarak öne çıkmış bir peygamberdir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Cezerî, *Divan*, s. 55.

¹⁶⁵ Cezerî, *Divan*, s. 55.

¹⁶⁶ Cezerî, *Divan*, s. 55; Kenan, Hz. Yakup'un (a.s) yaşamış olduğu bölgenin adıdır.

¹⁶⁷ Ahsenü'l Kasas tabiri, kıssaların en güzeli anlamına gelmektedir.

¹⁶⁸ Yûsuf, 12/3.

¹⁶⁹ Hz. Yûsuf'un (a.s) hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Kurt, *Hz. Yûsuf'un Tarihsel Hayatı*, Araştırma Yay., Ankara, 2005.

Küçük yaşta diğer kardeşleri tarafından bir kır gezisi bahanesiyle babasından koparılıp kuyuya atılmış, ardından oradan geçen bir ticaret kervanına birkaç dirheme¹⁷⁰ satılmıştır.¹⁷¹ Kervan sahipleri, Hz. Yusuf'u (a.s) Mısır'a getirip, o zamanki Mısır devletinin hazineinden sorumlu bakanı konumunda olan birisine satmıştır.¹⁷² Onu satın alan Mısırlı kişi, hanımına "Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniz." demişti.¹⁷³ Hz. Yusuf (a.s), uzun yıllar babasından ayrı kalmış, bunun hüznünü kalbinde yaşamış, onu sahiplenen asil aileye saygı duyup onların himayesinde Mısır sarayında büyümüştür. Senelerce baba-oğul birbirine hasret duymuş, nihayetinde ise birbirlerine kavuşmuşlardır.¹⁷⁴

Cezerî, Allah Teâlâ'ya (c.c) olan vuslat özlemini, Ondan ayrı kalmışlığını; Hz. Yusuf'un (a.s), babasından ayrı düştüğü yıllarda yaşamış olduğu acıya benzeterek terci-i bentte şöyle dile getirmiştir:

Pur ji dîna te xerîb im xanim
 Ji te ser ta bi qedem heyran im
 Her bi can teşnelebê le'lan im
 Dil di benda giriha zulfan im
 Yûsufê cer'ekeşê hicran im
 Nuqteê daîreê zindan im
 Lew şubhê daîre sergerdan im
 Badenoşê qedehê hurman im
 Bi dil ateş ji ceger buryan im
 Lew perîşan im û mehbûban im

Tercüme:

Senden çok uzaklardayım, göremiyorum seni Sultanım
 Baştan aşağı güzelliğine hayranım
 Bütün varlığımla susamışım al dudaklara

¹⁷⁰ Bu konuda farklı rivayetler için bkz. Abdullah Aydemir, *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yay., 7. Baskı, Ankara, 2014, s. 79-80.

¹⁷¹ Yûsuf, 12/20.

¹⁷² Sırma, a.g.e. s. 250.

¹⁷³ Yûsuf, 12/21.

¹⁷⁴ Yûsuf, 12/99-100.

Zülflerin düğümlerine takılıp kalmış gönlüm
 Ayrılık acısını yudumlayan Yusuf'um
 Zindan ortasında kalmış bir noktayım
 Aynı dairede dolaşıp duran sergerdanım¹⁷⁵
 Ayrılık bardağından içmekteyim durmadan
 Gönül ateşinde büryan olmuş ciğerim
 Acılar içinde perişanım.¹⁷⁶

Bir başka beyitte Cezerî, evveli bir damla su, ahiri bir avuç toprak olan insanın şu fani dünya için Yüce Sevgili Allah Teâlâ'yı (c.c) kaybetmemesi gerektiğini, kaybettiği takdirde ne kadar ziyanda olacağını; divanda Hz. Yusuf'u (a.s) köle olarak satanların ne kadar zararda olduklarına işaretle bulunarak şu şekilde ifade etmiştir:

Bi dînarê dinê zinhar da yarê xwe tu nefroşî
 Kesê Yûsuf fîrotî wî dî 'alem da xesaret kir

Tercüme:

Sakın satma Yârini, dünyalık bir dinar için
 Çünkü büyük bir zarar içredir Yusuf'u satanlar, hiç şüphesiz¹⁷⁷

Şark edebiyatında put kavramı, “mahbûb, mahbûbe, güzel ve genç” anlamlarına gelmektedir. Sevgilinin yüzü ise, puthane sözcüğüyle anlatılmıştır. Aşık, maşukun güzelliği karşısında kendini bir puthanedeki kadar dinden, imandan kopmuş olarak gösterir. Çünkü Sevgilinin yüzünün güzelliği, aşığın aklını başından almıştır. Bu bağlamda edebi metinlerde put ve puthane kelimelerinin Fuzûli (ö.963/1556), Sabri-i Şakir (ö. 1055/1645) gibi divan şairleri tarafından Allah Teâlâ'ya (c.c) izafe edildiğini¹⁷⁸

¹⁷⁵ Sergerdan sözcüğü Farsçada “hayran, başı dönmüş, şaşkın” anlamlarına gelmektedir.

¹⁷⁶ Cezerî, *Divan*, s. 197.

¹⁷⁷ Cezerî, *Divan*, s. 291.

¹⁷⁸ Örneğin Fuzûli,

“Bût-i nev-resim namaza şeb û rûz ragıp olmuş
 Bu ne dindir Allah Allah, bûte secde vacip olmuş”

“Yeni yetişen put, gece gündüz namaz kılmak istiyor, halbuki kendisi tapılacak bir puttur.

görmek mümkündür.¹⁷⁹ Tıpkı diğer şairler gibi Cezerî de bir şark edebiyatçısı kimliğine sahip olduğundan ötürü Allah Teâlâ'nın (c.c) güzelliğini, haşmetini överken “Lât”¹⁸⁰ isimli putu kullanmıştır. Cezerî, Allah Teâlâ'nın (c.c) güzelliğinin eşsiz, benzersiz olduğunu vurgulamak amacıyla, Hz. Yusuf'un (a.s) güzelliğine teşbihte bulunarak¹⁸¹ divanda şu şekilde yer vermiştir:

Latê husnê û şehê xûban î bi xwe hem xan î we hem xaqan î
Yûsufê sanî tu îro xanim ku bi husna xwe nedêrê sanî

Tercüme:

Güzelliğin Lât'ı, güzellerin Şah'ısın hem Han'sın hem Hakan'sın
İkinci bir Yusuf'un bugün ey Sevgili, yok güzelliğinde bir ikincisi¹⁸²

2.4.6. Hz. Musa (a.s)

Hz. Musa (a.s), İsrailoğullarına¹⁸³ gönderilen ulü'l-azm¹⁸⁴ bir peygamberdir.¹⁸⁵ Allah Teâlâ (c.c), İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtaran Hz. Musa'ya (a.s) Tur Dağı'nda kelamıyla iltifatta bulunup, dünyadayken kendisi ile konuşma şerefini ona bahşetmiştir. Tur Dağı'nda ateş ile tecelli eden bu konuşma, Hz. Musa'ya (a.s) peygamberlik vazifesini yüklemiştir. Bu konuşmanın akabinde Hz. Musa (a.s), Allah Teâlâ'nın (c.c) cemalini görmek istemiş, Allah Teâlâ da (c.c) dağa tecelli edince, dağ

Allah Allah bu ne dindir, sevgilime (puta) secde etmek aşıklara vacip olmuş.”

beytinde “Bût (put)” kavramını Allah Teâlâ'ya (c.c) izafe ederek, âşıkların o puta secde etmelerinin vacip olduğunu dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrettin İvgin, “Put ve Putperestliğin Mitolojik Boyutu”, *Kültür Evreni Dergisi*, S. 22, s. 97.

¹⁷⁹ İvgin, “Put ve Putperestliğin Mitolojik Boyutu”, s. 97.

¹⁸⁰ Lât, Mekke'nin sahip olduğu en meşhur 3 puttandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevfik Fehd, “Lât”, *DİA*, C. 27, s. 107-108; Ahmet Güç, “Put”, *DİA*, C. 34, s. 364-365.

¹⁸¹ Mısır'ın soylu tabakasından olan kadınlar, Hz. Yûsuf'u (a.s) gördükleri zaman bu güzellik karşısında şaşkınlıktan ellerini kesmişlerdi. Bkz. Yûsuf Suresi, 12/30-32.

¹⁸² Cezerî, *Divan*, s. 443.

¹⁸³ İsrail, Hz. Yakup'un (a.s) lakabı olup, onun soyundan gelenlere İsrailoğulları denmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, “İsrail”, *DİA*, C.23, s. 193-195.

¹⁸⁴ Ulü'l-azm sözcüğü, “sabırlı, gayretli ve kararlı kimseler” anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, “Ülû'l Azm” *DİA*, C. 42, s. 294-295.

¹⁸⁵ Ayhan Ak, *İslam Hukuk Literatüründe Hz. Musa*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016, s. 26.

yerle bir olup Hz. Musa (a.s) düşüp bayılmıştır.¹⁸⁶ Bu olayı Kur'an-ı Kerim bizlere şöyle haber vermektedir:

“Musa, tayin ettiğimiz vakitte Tur’a gelip de Rabbi onunla konuşunca ‘Rabbim! Bana kendini göster, seni göreyim!’ dedi. Rabbi:

‘Sen Beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse Sen de beni göreceksın!’ buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki:

‘Seni, noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.’¹⁸⁷

Cezerî, Allah Teâlâ’nın (c.c) cemalini görme arzusunda Hz. Musa’nın (a.s) takipçisi olduğunu, Tur Dağı’nda ateş ile tecelli eden Nur’u, ilah olarak kabul ettiğini divanda şöyle beyan etmiştir:

Tûr im û bi dil peyrewê Mûsa yim ez
Ateşperest û Tûrê tecella yim ez

Tercüme:

Tur Dağı’dır gönlüm, Musa’nın peyreviyim¹⁸⁸ ben
Orda tecelli eden Nur’un ateşperestiyim ben¹⁸⁹

Bir başka beyitte Cezerî, Hz. Musa’nın (a.s) Allah Teâlâ’nın (c.c) cemalini görme isteğini kendi şahsına caiz kıldığı takdirde, kendisinin de bazı tecellilere sahip olduğunu divanda şöyle ifade etmiştir:

Eger de’wayê Mûsayî di ‘îşqê da bikim caiz
Mela daîm tecella ye ji wê terha şelal ebrû

Tercüme:

Musa’nın Allah’ı görme isteğini caiz kılsam eğer aşk bahsinde

¹⁸⁶ Hz. Musa (a.s) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sayı, *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Musa*, İz Yay., İstanbul, 2012.

¹⁸⁷ A`raf, 7/143.

¹⁸⁸ Peyrev, Farsçada “birinin arkasından giden, ona tâbi olan, izinden giden kimse” anlamlarında kullanılmaktadır. Bkz. <http://www.lugatim.com/s/peyrev>

¹⁸⁹ Cezerî, *Divan*, s. 299.

O zarif endamlının¹⁹⁰ kaşlarından tecelli var üstümüzde Mela¹⁹¹

Yeryüzünde ilk inşa edilen mabet, Kâbe'dir.¹⁹² Kâbe, Allah Teâlâ'nın (c.c) arşına açılan bir kapı olup, kutsal bir hüviyete sahiptir.¹⁹³ Tur Dağı da Allah Teâlâ'nın (c.c) tecellisine mazhar olduğu için bir kutsiyete sahip olmuştur. Cezerî, sözünü ettiğimiz her iki mekânın kutsal olduğunu kabul etmekle birlikte "Ben kâinata, yere, göğe sığmadım; fakat mü'min kulumun kalbine sığdım."¹⁹⁴ kudsi hadisine de telmihte bulunarak gönlün (iman mahalli olan kalbin), hem Kâbe'yi hem de Tur Dağı'nı içine alacak kadar geniş ve kutsal bir mekân olduğunu divanda şu şekilde dile getirmiştir:

Dil Ke'be ye mewla ye lê narê Kelîm Mûsa ye lê

Bangê Enellah daye lê hem Ke'be û hem Tûr e dil

Tercüme:

Kâbe'sidir Mevlâ'nın gönül, ateşidir Kelîm¹⁹⁵ Musa'nın gönül

"Enellah" sesi duyulur onda hem Kâbe hem Tur'dur gönül.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Allah Teâlâ kastedilmektedir.

¹⁹¹ Cezerî, *Divan*, s. 405.

¹⁹² Al-i İmran, 3/96; Hz. Adem'in (a.s) tevbesi, Allah tarafından kabul edilince o, Allah'a şöyle yalvardı. "Allah'ım ben burada Cennetteki ibadetten mahrumum." Bunun üzerine Allah, bir vahiyyle Hz. Adem'e şöyle diyor. "Sen de gökteki meleklerin camisi gibi bir camiye yeryüzünde inşa et ve melekler gibi Sen de ibadetini yap." Melekler, Hz. Adem'in yardımına gelirler; böylece Hz. Âdem Mekke'de Kâbe'yi inşa eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, Çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yay., İstanbul, 2018, s.26-27.

¹⁹³ Hamidullah, a.g.e. s. 27.

¹⁹⁴ İsmail b. Muhammed el-Acluni, *Keşfu'l Hafâ*, (Çev. Mustafa Genç), Beka Yay., İstanbul, 2019, C. 3, s. 469. (Hadis no: 2256)

¹⁹⁵ Burada Hz. Musa'nın (a.s), Allah Teâlâ (c.c) ile Tur Dağı'nda konuşmasından ötürü sahip olduğu lakaba (Kelimullah) işaret edilmiştir.

¹⁹⁶ Cezerî, *Divan*, s. 365.

2.4.7. Hz. Hızır (a.s)

İslam âlimleri, âb-ı hayatı¹⁹⁷ içip ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılan Hz. Hızır'ın (a.s), peygamber veya veli olduğu konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.¹⁹⁸ Bunun sebebi, Hz. Hızır'ın (a.s) isminin Kur'an-ı Kerim'de nebi olarak sarahaten geçmeyip, bir kul olarak tanıtılmış olmasıdır.¹⁹⁹ Onun peygamber olduğunu söyleyenler, Allah Teâlâ (c.c) tarafından kendisine rahmet ve ilim verildiğini,²⁰⁰ Hz. Musa (a.s) ile olan yolculuğunda²⁰¹ vahiy ile yönlendirilmiş olduğunu²⁰² ve sahip olduğu bilgiler dolayısıyla Hz. Musa'dan üstün bir konumda tanıtılmış olmasını delil olarak getirirler.²⁰³ Genellikle tasavvuf ehli onun veli olduğu;²⁰⁴ kelim, tefsir, hadis ehli ise nebi olduğu kanaatindedirler.

Hz. Hızır'ın hâlâ hayatta olup olmadığı hakkında da birtakım ihtilaflar söz konusudur. İbnü'l-Cevzi (ö. 597/1201), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi âlimler Hz. Hızır'ın (a.s) hayatta olmadığını söylerken; İmam Nevevi (ö. 676/1277), İbnu's-Salah (ö. 643/1245), İmam Kurtubi (ö. 671/1273) gibi hadisçi ve tefsircilerin yanında sufilerin tamamı Hz. Hızır'ın (a.s) hayatta olduğu görüşündedirler.²⁰⁵

Cezerî, Hz. Hızır'ın (a.s) nebi veya veli olduğu hakkında herhangi bir görüş belirtmeden, onun uzun bir ömre sahip olduğunu, Hz. Peygamber'in (a.s.m) insanlığa anlatılması hususunda bu kadar uzun bir ömrün dahi yeterli olamayacağını, Hz. Peygamber'in de (a.s.m) ümmeti arasında mânen ölümsüzlüğe kavuşmasını²⁰⁶ temenni ederek divanda şu şekilde arz etmiştir:

Her derê ne'lê feres şubhet buraqê vê kevit

Çeşmeê heywan ji ew 'erdê mubarek fûri bî

¹⁹⁷ Ebedî hayata kapı açan hayat suyudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Âb-ı Hayat", *DİA*, C.1, s. 1-3.

¹⁹⁸ Hz. Hızır'ın mahiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1999.

¹⁹⁹ Sayı, a.g.e., s. 278.

²⁰⁰ Kehf, 18/65.

²⁰¹ Bu yolculuk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sayı, a.g.e. s. 273-284.

²⁰² Kehf, 18/82.

²⁰³ İlyas Çelebi, "Hızır", *DİA*, C. 27, s. 406.

²⁰⁴ Süleyman Uludağ, "Hızır", *DİA*, C. 10, s. 410.

²⁰⁵ Yıldırım, *Sahih Hadis Bulunmayan Konular*, s. 60-61.

²⁰⁶ Kastedilen durum, Hz. Peygamber'in (a.s), ümmeti içinde daima anlatılması, yâd edilmesidir.

Tercüme:

Burak misal atının ayaklarının değdiği her bir yer
Âb-ı hayat fışkıran kutlu bir çeşme olsun sana

Ma te ‘umrê Xedr û Nûh û mulkê Zulqerneyn bitin
Gunbeda çerxê melemme’ her bi te me’ mûri bî

Tercüme:

Yalnız Hızır’la Nuh’un ömrü; Zülkarneyn’in devleti yeterli mi?
Parıltılı yıldızlarla süslü gökyüzü, her daim mamur olsun Seninle²⁰⁷

Hız. Hızır (a.s) sayesinde âb-ı hayattan içerek ölümsüzlüğü elde eden bir diğer zât ise, Hz. İlyas’tır (a.s).²⁰⁸ Cezeri, halk arasında insanların imdadına koşmakla bilinen Hz. Hızır’ın (a.s) yardımı olmaksızın, Hz. İlyas’ın (a.s) âb-ı hayata ulaşamayacağını, dikkatleri Hz. Hızır’ın (a.s) inayet eline çekerek divanda şöyle dile getirmiştir:

Destigîrê te nebit Xudri ‘îneyet li qidem
Nagihê abê heyatê bi du ‘esker İlyas

Tercüme:

Hızır gibi inayetle elinden tutan yoksa eğer ezelde
Ulaşmaz âb-ı hayata İlyas, iki asker de olsa yanında²⁰⁹

2.4.8. Hz. Süleyman (a.s)

Hem kral hem de peygamber olan Hz. Süleyman (a.s), Hz. Davud’un (a.s) oğlu olup pek çok büyük nimetlere mazhar olmuştur.²¹⁰ Haşmetli bir saltanata sahip olması, kuşlarla ve karıncalarla konuşabilmesi, rüzgârın emrine âmâde oluşu, insan, cin ve

²⁰⁷ Cezerî, *Divan*, s. 165.

²⁰⁸ Taberi, a.g.e., s. 449.

²⁰⁹ Cezerî, *Divan*, s. 313.

²¹⁰ Hz. Süleyman (a.s) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Lütfi Çakan & N. Mehmet Solmaz, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Altınoluk Yay., İstanbul, 1994, s. 168-177.

kuşlardan müteşekkil bir orduya komutanlık yapması, Allah Teâlâ'nın (c.c) kendisine bahsettiği nimetler arasında sayılabilir.

Hz. Süleyman'ın (a.s) hikmetlerle dolu kıssası²¹¹ özellikle Neml suresinde uzun uzun anlatılmıştır.²¹² Onun, bir karıncanın kendi halkına yaptığı ikazı işittiğini Kur'an-ı Kerim bizlere şöyle haber vermektedir:

“Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, ‘Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler!’ dedi. Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek dedi ki: ‘Ey Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve Beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!’”²¹³

Cezeri, Hz. Peygamber'in (a.s.m) dünyaya teşrifine olan duygularını, derya ile Acem boğazını ona hediye etmekle anlatmak istemiş,²¹⁴ kendisinin Hz. Peygamber'in (a.s.m) huzurunda bir karınca kadar değersiz olduğunu ifade edip, Hz. Süleyman'ın (a.s) karıncaya göstermiş olduğu iltifatın bir benzerinin, Hz. Peygamber (a.s.m) tarafından kendi şahsına da gösterilmesi arzusunu, divanda şu şekilde beyan etmiştir:

Xassê teşrîfê te bin derya û derbendê ‘ecem
Da xelatên her seher sed zerkeş û mexmûri bî
Ger çi der dîwanê hedret pur heqîr î n şubhê mûr
Çeşmê te çeşmê Suleymanî bi halê mûri bî

Tercüme:

Derya ile Acem Boğazı, teşrifine hediye olsun Senin
Ta ki, her seher yüzlerce altın işlemeli giysilerle mahmur olasın
Gerçi Hazretin divanında karınca gibi değersiz isek de

²¹¹ Hz. Süleyman'ın (a.s) kıssasında yer alan “rüzgârın emrine verilmesi, Sebe Melike'si Belkıs'ın tahtının saniyeden daha kısa bir sürede huzuruna getirilmesi” olaylarının günümüz teknolojik gelişmelerine işaret ettiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkâki Güneş, *Kur'an Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*, Gündönümü Yay., İstanbul, 2005, s. 127-131.

²¹² Sırma, a.g.e., s. 334.

²¹³ Neml, 27/18-19.

²¹⁴ Cezeri, deniz ile boğazın çok büyük bir değere sahip olduğunu bildiği için, sevincini bu şekilde dile getirmiştir.

Umarız gözlerin, karıncanın halini gören Süleyman ola²¹⁵

2.4.9. Hz. İlyas (a.s)

Hz. İlyas (a.s), Kur'an-ı Kerim'de iki defa (En'âm 6/85; Sâffât 37/123) İlyas ve bir defa da İlyâsîn (Sâffât 37/130) tarzında ismen zikredilen, hakkında tafsilatlı bilgi verilmeksizin mü'min kullardan olduğu belirtilen peygamberdir.²¹⁶ Kur'an-ı Kerim'de onun putperest olan kavmine yaptığı uyarılara²¹⁷ ve Allah Teâlâ (c.c) katındaki iyi haline yer verilmiştir.²¹⁸

Hz. İlyas'ın (a.s), âb-ı hayattan içerek Hz. Hızır (a.s) gibi ölümsüzlüğü elde ettiğine inanılır.²¹⁹ Cezerî, Hz. İlyas'ın (a.s) Hz. Hızır (a.s) sayesinde âb-ı hayata ulaştığını divanda şöyle belirtmiştir:

Destigîrê te nebit Xudri 'înayet li qidem

Nagihê abê heyatê bi du 'esker İlyas

Tercüme:

Hızır gibi inayetle elinden tutan yoksa eğer ezelde

Ulaşmaz âb-ı hayata İlyas, iki asker de olsa yanında²²⁰

²¹⁵ Cezerî, *Divan*, s. 165.

²¹⁶ Hz. İlyas'ın peygamberliği, sağ olup olmadığı, Hz. Hızır ile olan münasebeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir, a.g.e., s. 225-233.; Ömer Faruk Harman, "İlyâs", *DİA*, C. 22, s. 160-162.

²¹⁷ "(İlyas) milletine: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Yaratıcıların en iyisi olan, sizin de Rabbiniz, sizden önce gelen atalarınızın da Rabbi olan Allah'ı bırakıp da Ba'l'e (put) mi taparsınız? demişti." Saffat, 37/124-126.

²¹⁸ Aydemir, a.g.e., s. 225.

²¹⁹ Taberi, a.g.e., s. 449.

²²⁰ Cezerî, *Divan*, s. 313.

2.4.10. Hz. İsa (a.s)

Hz. İsa (a.s), Allah Teâlâ'nın (c.c) kudret nişanesi olarak babasız bir şekilde dünyaya gelip²²¹ İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamberdir.²²² Kur'an-ı Kerim kendisinden, "Meryem oğlu İsa" ve "Mesih" şeklinde bahsetmektedir.²²³ Hz. İsa (a.s) zamanında tıp revaçta olduğu için mucizeler de bu türden verilmiştir. Allah Teâlâ'nın (c.c) izni ile; ölüleri diriltmiş, hastalara şifa vermiş, anadan doğma körü ve alaca hastalığına tutulanları iyileştirmiş, balçıktan bir kuş yapıp üflediğinde kuş canlanıvermiştir.²²⁴

Cezerî, Allah Teâlâ'nın (c.c) isminin gönüllere şifa olduğunu, manen ölmüş kalplerin Onun ismiyle tekrar hayat bulup aşk ile coşabileceğini, Hz. İsa'nın (a.s) ölüleri diriltmesi mucizesine îmada bulunarak divanda şöyle ifade etmiştir:

Her çi bêvîrê ku navê dilberê bêtin li ser
Xweş dibit hadir di gavê bê guman û şubhê ye

Tercüme:

Can çekişen hastanın yanında zikredilse Sevgilimin adı
Şifa bulur o anda hiç şüphesiz iyileşir hastalığı²²⁵

Meyyitê sedsale jî wê rê vi ber qebrê kevit
Dê vejî rûh bête ser sata xwe bêtin zinde ye

Tercüme:

Yolu düşse Sevgilinin, yüzyıllık ölünün kabrine

²²¹ Yahudi şeriatına göre, bir din adamının kızı zina ederse ateşte yakılırdı. Hz. Meryem de, Harun'un soyundan bir din adamının kızı olarak, evlenmeden bir erkek çocuk dünyaya getirdi fakat ateşte yakılmadı. Çünkü dünyaya getirdiği oğlu İsa, beşikte konuşarak annesi Meryem'in fuhuştan beri olduğunu kanıtladı. (Bkz. İhsan Şenocak, *Katolisizmi Olmayan İslam'ın Protestanca Okunuşlarına Karşı Kur'an-ı Kerim Müdâfaası*, Hüküm Kitap Yay., İstanbul, 2016, s. 258.)

²²² Hz. İsa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Güç, "Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. Meryem ve Hz. İsa (a.s)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, S. 3, s. 215-224.

²²³ Âl-i İmran, 3/45.

²²⁴ Seydi Kiraz, "Türk-İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa", *Ekev Akademi Dergisi*, 2014, S. 60, s. 262-263.

²²⁵ Cezerî, *Divan*, s. 105.

Can bulup kalkar yerinden hemen o saatte²²⁶

Meyyitan lew radikit yekser dilan yexma dikit
İsmê e'zem ma dizanit ya Mesîha ew b'xwe ye

Tercüme:

Gönülleri kolayca yağma eder elbet ölüleri dirilten Sevgili
İsm-i Azam mıdır, yoksa bizzat Mesih midir?²²⁷

Ez dibêm 'Îsa ye ew ya Bû 'Elî Sîna ye ew
Lew bi remz û 'işweyan pur mu' cizat û şêwe ye

Tercüme:

Ben derim İsa'dır O veya Ebu Ali Sina'dır²²⁸
Remiz²²⁹ ve işvelerle²³⁰ pek çok mucize göstermesi ondandır²³¹

Cezerî, Allah Teâlâ'nın (c.c) zâtının güzelliğini, yansımalarını yasemin, zambak ve gül gibi güzel çiçeklerle anlatmak istemiştir. Anlatmaya doyamadığı bu güzel Zatın akislerini görmeyi murad ederken, bunların kuru, ruhsuz bir yansıma olmamasını, kalbini diriltip hayat bulduracak derecede etkiye sahip olması gerektiğini; Hz. İsa'nın (a.s) ölüleri diriltmesi mucizesine benzeterek divanda şu şekilde dile getirmiştir:

Me bi dil nêgizên xasse divên
Semen û yasimînê taze divên
Nazik û neyşekerên tuhfe divên
Sosinên nazik û terwende divên
Dilberên dêmdur û durdane divên
Kewkebên şewq û şefeqzuhre divên

²²⁶ Cezerî, *Divan*, s. 105.

²²⁷ Cezerî, *Divan*, s. 105.

²²⁸ Burada kastedilen şahıs, Orta çağ tıbbının önde gelen temsilcilerinden, dünyaca meşhur İbn-i Sina'dır.

²²⁹ "İşaretle anlatma" anlamına gelir.

²³⁰ Tasavvuf literatüründe "İlahi cezbe" anlamına gelir.

²³¹ Cezerî, *Divan*, s. 106-107.

Nazê perwerde û şehzade divên
 Sayeperwerde me bêperde divên
 Serwîqed dêmgul û lebxunçe divên
 Ayetullahê şerîfnusxe divên
 Lê bi î'rab û xet û cezme divên
 Dilrubayan ne tinê xemze divên
 Bi Mesîha sifetî işwe divên

Tercüme:

Nergis gözlü bir Sevgili isteriz gönülden
 Taze, narin yaseminler isteriz gönülden
 Şeker kamışı gibi latif armağanlar isteriz
 Nazik, turfanda zambaklar isteriz
 Beyaz yüzlü, inci tanesi dilberler isteriz
 Etrafa ı ışık saçan Zühre-misal güzeller isteriz
 Nazlı büyümüş şehzade gibi soylu güzeller isteriz
 Gölgede büyüyüp güneş yüzü görmemiş güzeller isteriz
 Selvi boylu, gül yüzlü, gonca dudaklı güzeller isteriz
 Allah'ın ayetlerinden şerefli birer nüsha isteriz
 İ'rab, hat ve cezme ile birlikte isteriz
 Gönül çalan güzellerden sadece gamze değil istediğimiz
 İşveleriyle Mesih gibi ölümlere hayat vermelerini isteriz²³²

2.4.11. Hz. Muhammed (s.a.v.)

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (a.s.m),²³³ risâlet zincirinin son halkasını oluşturan kutlu elçidir.²³⁴ Yüklenmiş olduğu peygamberlik misyonunu hakkıyla îfa edebilmek için insanların gönüllerini fethetme çabası içinde olmuştur.²³⁵

²³² Cezerî, *Divan*, s. 195.

²³³ Enbiya, 21/107

²³⁴ Ahzab, 33/40

²³⁵ Hz. Peygamber (a.s.m) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Emin Yıldırım, *Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed (s.a.v)*, Siyer Yay., İstanbul, 2019.

Levlâke diye meşhur olan bir kudsi hadiste²³⁶ Allah Teâlâ (c.c), “Ey Muhammed, Sen olmasaydın kâinatı, felekleri yaratmazdım.”²³⁷ buyurarak, Hz. Peygamber’e (a.s.m) duyduğu sevginin ne kadar yüce olduğunu dile getirmiştir. Mü’minler nazarında da bu sevgiye nail olan Hz. Peygamber (a.s.m), ashab-ı güzîn tarafından da “Anam, babam sana feda olsun Ey Allah’ın Resulu” sözüyle taltif edilmiştir.²³⁸

Asr-ı saadetten günümüze kadar insanların gönüllerinde taht kurmuş Yüce Elçi’ye övgü mahiyetinde birçok naat kaleme alınmıştır. Pek çok divan şairi, onun yüce şahsiyetini anlamak, insanlara anlatmak, sevgisini kalplere aşılama için divanlarında ona özel bölümler açmışlardır. Bu şairlerden Cezerî, divanında açmış olduğu özel bölümde Hz. Peygamber’i (a.s.m), 45 beyitle methetmiştir.²³⁹ Cezerî, Hz. Peygamber’den (a.s.m) bahsederken, beyitlerde “Hanlar Hanı, Şahlar Şahı, Hazret, Padişah, Sultan, Habib, Ahmed ve Muhammed” hitaplarını kullanmıştır.

2.4.11.1. Küntü Kenzen Sırrı

Cezerî’ye göre Allah Teâlâ (c.c), bu alemi ve içindekileri yaratmadan evvel, bilinmez bir hazinedir. O, Allah Teâlâ’nın (c.c), Cemal ve Kemal sıfatlarıyla bezenmiş olan zatının bilinmesi, insanlara tam anlamıyla tanıtılması için Hz. Peygamber’in (a.s.m) yüzü suyu hürmetine bu kâinatı yaratmış olduğu kanaatini, Levlake hadisi üzerine temellendirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber’in (a.s.m) bu görevi layıkıyla yerine getirebileceği bilgisi, O’nun ezeli ilminde mevcuttu. Bu durum, divanda şu şekilde işlenmiştir:

Ber ji can derrakeyek rewşenter û wala divêt
Sûretê husna muqeddes da bikit îdrakê rûh
Ger xeberdar î ji sirra Kuntu Kenzen guh bidêr
Da bi sed tewrî beyan kit me’nayê Lewlakê rûh

²³⁶ Kudsi hadis, manası Allah Teâlâ’ya (c.c), lafzı ise Hz. Peygamber’e (a.s.m) ait olan sözlerdir.

²³⁷ Acluni, *Keşfu’l Hafâ*, C. 3, s. 389 (Hadis no: 2123). Aliyyü’l Kari, Acluni gibi âlimler bu hadisin sened yönünden mevzû, fakat mana yönünden sahih olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Pala, “Manası Sahihdir” Tabiri ve Hakkında Bu İfadenin Kullanıldığı Rivayetler “, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, 2019, C. 5, S. 1, s. 139-142.

²³⁸ Salih Suruç, *Allah’ın Elçisi Hz. Muhammed’in Hayatı*, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 532.

²³⁹ Bu beyitlerin tamamını işlemeyip bir kısmını ele almak arzusundayız. Diğer beyitleri de görmek için bkz. Cezerî, *Divan*, s.159-165.

Tercüme:

Ruhtan önce, çok yüksek ve parlak bir idrak gerek
 Ta ki ruh anlayabilsin, mukaddes güzelliğin sırrını
 Eğer haberdar isen “Küntü kenzen”²⁴⁰ sırrından, iyice kulak ver
 Ki, açıklasın sana ruh, yüz cihetle “Levlake”nin manasını²⁴¹

2.4.11.2. Hakikat-ı Muhammediyye

Hakikat-ı Muhammediyye, tasavvuf erbabının Hz. Peygamber’in (a.s.m) manevi şahsiyetini ifade etmek için kullandığı bir terimdir.²⁴² Bu nazariyeye göre Allah Teâlâ’nın (c.c) yarattığı ilk şey, Hz. Peygamber’in (a.s.m) nurudur. Allah Teâlâ (c.c) henüz varlık âlemine gelmeyen Hz. Peygamber’in (a.s.m) yüzü suyu hürmetine tüm mahlukatı bu nurdan yaratmıştır. Âlemde var olan her şeyin özü, bu nurdur. Bu nazariyenin temelinde ‘sevgi’ yatmaktadır. Allah Teâlâ (c.c) kulları tarafından bilinmeyi istemiş, kendisini bilip tanısınlar diye ilk olarak Hz. Peygamber’in (a.s.m) nurunu yaratmıştır. Akabinde bu nurdan kâinat ve içindekiler yaratılmıştır.²⁴³

Cezerî, Hakikat-ı Muhammediyye nazariyesini benimseyip, Hz. Peygamber’in (a.s.m) nurunun yaratılmasıyla âlemin hayrette kaldığını ve tüm canlıların bu nurdan yaratıldığını divanda şöyle dile getirmiştir:

Husnek munezzeh sewwirand nûra hebîb jê afirand
 ‘Alem di kunhê heyyirand rûhilqudus can nefxe da

Tercüme:

Münezzeh bir güzellik tasvir edip Habib’in nurunu yarattı ondan

²⁴⁰ “Ben bilinmeyen bir hazineydim. Tanınmak istedim. Bunun için de bir varlık yarattım ve onlara kendimi tanıttım, onlar da beni bilip tanımış oldular.” şeklindeki kudsi hadis, tasavvuf ehli tarafından çokça kullanılan bir hadistir. Bu hadisin sıhhati hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Acluni, *Keşfu’l Hafa*, C. 3, s. 311. (Hadis no: 2016)

²⁴¹ Cezerî, *Divan*, s. 267.

²⁴² Mehmet Demirci, “Hakikat-ı Muhammediyye”, *DİA*, C.15, s. 179.

²⁴³ Ferzende İdiz, “Tasavvufta Hakikat-ı Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî’den Örnekler” *EKEV Akademi Dergisi*, 2014, S. 59, s. 195.

Hayrette bıraktı âlemi, can üfledi ondan Ruhulkudüs her canlıya²⁴⁴

2.5. Ahirete İman

“Âhiret” kavramı, sözlükte ‘son, sonra olan, son gün’ anlamlarıyla açıklanırken; dînî terminolojide ise insan hayatının sona ermesiyle başlayıp sonsuza kadar devam edecek olan zamanı kapsar.²⁴⁵ Ölümünden sonraki hayatın mahiyeti ve tasviri hakkında birbirinden farklı pek çok görüş ortaya konulmuşsa da Allah Teâlâ’nın (c.c) varlığını kabul eden bütün din ve düşünce sistemleri, ahiret inancı noktasında hemfikirdirler. Örneğin Tevrat, dünya hayatından sonra ruhun ebedî oluşunu, dünyada işlenen günahların tespit edilip âhirette mutlak surette karşılık bulacağını beyan etmektedir.²⁴⁶ Kur’an-ı Kerim’de hemen hemen her surede âhiret inancı işlenmiştir. Bu dünya hayatının geçici olduğu, heva ve hevesleri peşinde koşanların hüsrana uğrayacağı, hakiki hayatın âhirette olduğu gerçeği, pek çok âyette dile getirilen bir husustur. Bir âyette Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurmaktadır:

“Allah’a ve âhiret gününe iman edip salih amel işleyenlerin, Rableri katında büyük ecirleri vardır. Onlara korku yoktur. Onlar, mahzun da olmazlar.”²⁴⁷

Başka bir âyette ise insanın boş yere yaratılmadığı, dünya hayatının bir eğlenceden ibaret olmadığı hususu, insan idrakine şöyle arz edilmiştir:

“Bizim sizi boş yere, bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin Bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız? Gerçek hükümdâr olan Allah, pek yücedir.”²⁴⁸

Hiz. Adem’den (a.s) Hiz. Peygamber’e (a.s.m) kadar gönderilen bütün elçiler âhiret hayatının önemine dikkat çekip insanları bu konuda uyarmışlardır. Peygamberlik müessesesinin Hiz. Peygamber (a.s.m) ile hitâma ermesinin ardından pek çok gönül ehli zatlar, bu nebevî dersi işlemeye devam etmişlerdir. Cezerî’nin söz konusu divanda âhiret hayatına dair temas ettiği hususlar, onun da bu nebevî geleneği sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

²⁴⁴ Cezerî, *Divan*, s. 35.

²⁴⁵ Çağfer Karadaş, *Anahatlarıyla Ehl-i Sünnet Akaidi*, OTTO Yay., Ankara, 2017, s. 91.

²⁴⁶ Muhsin Demirci, *Kur’an’ın Ana Konuları*, İFAV Yay., İstanbul, 2016, s. 269.

²⁴⁷ Bakara, 2/62.

²⁴⁸ Mû’minun, 23/125-126.

2.5.1. Dünyanın Fâni Oluşu

Cezerî'ye göre dünyanın ve dünyada var olan her şeyin bir gün yok olması, âhiret hayatının varoluşunun en büyük delillerinden birisidir. Dünya hayatı, geçici bir seraba benzetilip, ebedi hayata hazırlığın gerekliliği vurgulanmıştır. Nitekim yaşadığımız dünya fâni ise, âhiret âb-ı hayat gibi sonsuz ve sermedîdir.²⁴⁹ Bu husus, divanda şöyle ifade edilmiştir:

Qesde serçeşmeê heywanê heqîqet ke Nîşanî
Bi cehanê mebe meğrûr ku cehan 'eynê serab e

Tercüme:

Âb-ı hayat çeşmesine ulaşmayı gerçekleştir Nîşanî
Mağrur olma dünyaya ki, dünya tamamıyla seraptır.²⁵⁰

Yine bir başka beyitte Cezerî, bu dünyada hiçbir şeyin ebedî olmadığını, dünyanın ona çok sıkıntılar çektirdiğini, bu dünyanın âhirete nispeten yaşanacak bir yer olmadığını, bu dünyaya gönülden bağlananın ahmaklık içinde olduğunu divanda şöyle dile getirmiştir:

Beqa nînin li bo tiştî heta kengê bikîn piştî
Di 'işqa wan perîrûyan werin dunyayê da deynê

Tercüme:

Bekası yok hiçbir şeyin, ne zamana dek taşıyacağız bu yükü sırtımızda
Gelin ey yârenler, atalım dünyayı sırtımızdan peri yüzlü güzeller aşkına²⁵¹

Pur min ji vê çerxê Melâ kêşane afat û bela
Ebleh dibînim wî hela herçî ji dil bit yarê çerx

Tercüme:

Çok belalar, musibetler çektim elinden bu dehrin Melâ

²⁴⁹ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 331.

²⁵⁰ Cezerî, *Divan*, s. 115.

²⁵¹ Cezerî, *Divan*, s. 453.

Gözümde ahmaktır gönülden bağlanan bu dünyaya hâlâ²⁵²

2.5.2. Âhir Zaman Alâmetleri

Yaşadığımız dünyanın sonsuz olduğunu ve içinde var olan düzenin, işleyişin sonunun bulunmadığını iddia eden materyalist felsefeciler hariç bütün din ve düşünce sistemleri, her canlının ölümü tattığı gibi bu dünyanın da bir gün yok olacağını kabul etmektedirler. İslam literatüründe dünyanın yok oluşu, son demlerini yaşaması, “âhir zaman” kavramı ile tâbir edilir.²⁵³ Âhir zaman hususuna değinen Cezerî, kıyamet öncesi vuku bulacak bazı alâmetlerin gerçekleştiğini, bu nedenle kıyametin yaklaştığına divanında değinmiştir.²⁵⁴ Cezerî, güneşin aydınlatma fonksiyonunu kaybettiğini, gökteki yıldızların işlevlerini yitirdiğini, ayın artık gecelere kandil olmadığını, güneş ve yıldızların mevcut eksenlerinin dışına çıktığını²⁵⁵ divanda şöyle dile getirmiştir:

Ez dibêm axir zeman e de qîyamet rabitin
Lew şeva tarî kişandî û nehişt eswed xurab
Xweş li min ‘âlem sîyah ma ster û kewkeb qet neman
Ez ji vê rojê ditirsim axirî zû kir şîtab
Ev ne ew iqlîm e ya şems û kewakib tê bi seyr
Ez ne wê ‘erdê dibînîm ya ku ew lê mahitab

Tercüme:

Diyorum ki ben, artık âhir zamandır kıyamet koptu kopacak
Gecenin karanlığı bırakmamış kargaya siyahlık ondandır
Karanlığa büründü âlem görünmez oldu gökteki yıldızlar o an
Korkuyordum böyle bir günden, sonunda çabuk geçti bu an
Öyle bir iklim değildir bu içinde güneşle yıldızların seyrettiği
O yeri görmüyorum şimdi ben üstünde mehtabın parladığı²⁵⁶

²⁵² Cezerî, *Divan*, s. 85.

²⁵³ Âhir zaman kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günay Tümer, “Âhir zaman”, *DİA*, C. 1, s. 542-543.

²⁵⁴ Kıyamet alâmetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yûsuf Şevki Yavuz, “Kıyamet Alâmetleri”, *DİA*, C. 25, s. 522-525.

²⁵⁵ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 332.

²⁵⁶ Cezerî, *Divan*, s. 63.

2.5.3. Kıyametin Kopuşu

Kıyamet kavramı sözlükte, kalkmak, dikilmek, ayaklanmak, dirilmek ve doğrulmak anlamlarına gelir.²⁵⁷ Dînî terminolojide ise dünyanın mevcut düzenini, işleyişini kaybetmesi, dünya hayatının sona ermesi, ölen varlıkların tekrar dirilmesi ve mahşere doğru yönelmeleri anlamlarında kullanılmaktadır.²⁵⁸ Cezerî, kıyameti dünyanın düzeninin bozulması, gezegenlerin kendilerine tayin edilen yörüngelerden çıkıp asli vazifelerini kaybetmeleri anlamında divanda şöyle dile getirmiştir:

Sewwişî nezma nucûman hey'eta çerx û burûc

Lew li wed'ek dernetêtin Mah û Zuhr û Afıtab

Tercüme:

Burçlarla yıldızların düzeni dağılınca gök kubbeyle birlikte

Zühre yıldızıyla güneş ve ay doğmuyor artık eski düzen üzere²⁵⁹

2.5.4. Nefh-i Sûr

Sözlükte ‘seslenmek, ses çıkarmak, eğmek’ anlamlarına gelen sûr kavramı,²⁶⁰ kıyametin kopması esnasında ve akabinde insanların dirilerek mahşer meydanında toplanmalarını sağlamak için İsrâfîl’in (a.s) üfleyeceği kıyamet borusudur.²⁶¹ Kur’an-ı Kerim’de ‘nefh’ kökünden türeyen kelimelerle kullanılmıştır. Söz konusu âyetlerin üçünde yerlerin ve göklerin mevcut düzeninin bu üfleyişle bozulacağı kastedilirken diğer âyetlerde ise insanların kabirlerinden kalkıp huzur-u İlâhî’ye gidecekleri bağlamında kullanılmıştır.²⁶² Cezerî, Sûr’un mahiyetine, kim tarafından Sûr’a üfürüleceğine ve de nasıl olacağı gibi ince detaylara girmeden günün birinde bu olayın gerçekleşeceğini divanda şu şekilde beyan etmiştir:

Encumê çerxê muheddeb her ji zatê te'y şerîf

Kesbê enwarê bikin hetta ku nefxa sûri bî

²⁵⁷ Ragıp el-İsfahani, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)* (Çev. Abdülbaki Güneş & Mehmet Yolcu), Çıra Yay., İstanbul, 2012, s. 876.

²⁵⁸ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 333.

²⁵⁹ Cezerî, *Divan*, s. 63.

²⁶⁰ Sûr kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adil Bebek, “Sûr”, *DİA*, C.37, s. 533-534.

²⁶¹ Demirci, a.g.e., s. 277.

²⁶² Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 333.

Tercüme:

Gök kubbedeki yıldızlar senin şerefli zatından
 Alsın nurlarını tâ Sûr'a üfürme gününe kadar²⁶³

2.5.5. Ölüm

Ölüm, her canlının kaçınılmaz olarak yaşayacağı bir gerçektir.²⁶⁴ Ehl-i iman için ölüm, bir yok oluş olmayıp, ebedî saadet yurduna yapılacak olan seyahatin ilk durağıdır. Cezerî, nerede olursak olalım her an ölüm meleğinin kapımızı çalabileceğini, ecel celladının elinden kurtuluşun olamayacağını ve buna her an hazırlıklı olmamız gerektiğini divanda şöyle dile getirmiştir:

Gevek ji denge zingilan êmin çi rûnîn menzilan
 Hey hey dibînin mehmilan feryad e her qentarê çerx

Tercüme:

Nerde güvende oluruz ki çalarken bu yolculuk çanı
 Görmedeyiz çağırın feleğin katarlarının feryadını²⁶⁵

Cezerî, bu dünyanın her ne kadar gül bahçesi gibi güzel olsa da gerçek manada huzur ve güven yeri olmadığını, bu dünyaya gönülden bağlanmamın bir anlam ifade etmediğini, dünyaya verilen emeklerin ölümün kapımızı çalması ile harap olacağını divanda şöyle ifade etmiştir:

Di vê taqê di vê xanê me 'eyş û êminî kanê
 Kesê dest dit ji dewranê nîhalek vê gulistanê
 Der axûşêş çû mîared ke ez dil caneş buspared
 Ceres fîryadi mîdared ke ber bendîdê mehmilha

²⁶³ Cezerî, *Divan*, s. 163.

²⁶⁴ "Her nefis, ölümü tadacaktır." Ankebut, 29/57.

²⁶⁵ Cezerî, *Divan*, s. 85.

Tercüme:

Güven içinde rahat yok bize bu handa, bu gök kubbe altında
 Kanar eli, her kim uzansa bu gül bahçesindeki bir dala
 Ruhunu feda edercesine bağrına bastığında dünyayı
 Hatırlatır ona yol hazırlığını, birden çalan ölüm çanı²⁶⁶

2.5.6. Ölümün Ani Habercisi: Ecel

Sözlükte geleceğe ait olmak üzere ‘belirlenmiş bir zaman, muayyen bir müddetin sonu’ anlamlarına gelen ecel kavramı, dînî literatürde Allah Teâlâ (c.c) tarafından her canlı için önceden belirlenen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti anlamlarında kullanılmaktadır.²⁶⁷ Cezerî, manevi okların kendisine doğru gelmekte olduğunu ifade ederken hiç kimsenin kendisi için biçilen ecel dışında ölemeyeceği gerçeğini divanda şu şekilde arz etmiştir:

Her ji kevanê bi weş qebzezerê goşereş
 Gezme bi coht tene dil kes dimirit bê ecel

Tercüme:

Sarı kabzalı, siyah çerçevesi kavislerden oklar gelmede üstümüze
 Çifter saplanmada kalbimize gamzeler, ölür mü kimse ecel dışında²⁶⁸

2.5.7. Yeniden Diriliş: Ba’s

Sözlükte ‘harekete geçirmek, bir tarafa yöneltip göndermek ve diriltmek’ anlamlarına gelen ba’s kavramı²⁶⁹, terim olarak kıyamet gününde ölümlerin hesaba çekilmek üzere kabirlerinden yeniden dirilmesine karşılık gelmektedir.²⁷⁰ Cezerî, dünya hayatını bir uykuya benzeterek günün birinde mutlaka insanların bu rüyadan uyanacaklarını ve ölümden sonra tekrar dirileceklerini²⁷¹ divanda şöyle ifade etmiştir:

²⁶⁶ Cezerî, *Divan*, s. 207.

²⁶⁷ Cihat Tunç, “Ecel”, *DİA*, C. 10, s. 380.

²⁶⁸ Cezerî, *Divan*, s. 363.

²⁶⁹ el-İsfahani, *Müfredat*, s. 152-153.

²⁷⁰ Yûsuf Şevki Yavuz, “Ba’s”, *DİA*, C. 5, s. 98.

²⁷¹ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 347.

Kuştıyan xewn dî lîqaê lew bi wê dê xweş bibin
Hêvîyan qet nabirim meqsûd me dîdara te ye

Tercüme:

Rüyada likana kavuşan aşk maktulleri dirilecek yeniden
Seni görmektir maksudumuz asla kesmem bundan ümidimi²⁷²

2.5.8. Dâr-ı Mükafat: Cennet

Cennet, mü'minlerin ahirette sonsuza dek huzur ve mutluluk içinde yaşayacakları yerdir.²⁷³ Cezerî, bazı beyitlerinde Cennet'in bölümlerine değinirken bazı beyitlerinde ise mü'min kulların Cennet'e davet edilip orada ebediyyen kalacaklarına²⁷⁴ Zümer suresi 73. âyetten iktibasta bulunarak divanda şu şekilde değinmiştir:

Kuyê o ya Ke'be ya Beytulmuqaddes ya Bihişt
Xulde ya Firdewsi î n ya Cennetu'l me'va-stî î n

Tercüme:

Yârin yurdu ya Kâbe ya Beytü'l Makdis veya Cennet mi
Ya Huld ya Firdevs yahut Cennet'ül Me'va mıdır²⁷⁵

Ber derê baxê wîsaleş hatifê awazi dad
Hazihî Cennetu 'ednin fedxulûha xalidîn

Tercüme:

Gizli bir ses geldi vuslat bahçesinden Sevgilinin
“Adn Cenneti'dir bu, haydi ebedî olarak girin!²⁷⁶” oraya²⁷⁷

²⁷² Cezerî, *Divan*, s. 107.

²⁷³ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *DİA*, C. 7, s. 374.

²⁷⁴ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 339.

²⁷⁵ Cezerî, *Divan*, s. 373.

²⁷⁶ “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük Cennet'e sevk edilir, oraya varıp da kapıları açıldığında bekçiler onlara: ‘Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya,’ derler.” Zümer, 39/73.

²⁷⁷ Cezerî, *Divan*, s. 205.

2.5.9. Cennet Ödülü: Havz-ı Kevser

Sözlükte Kevser kavramı, “çok, pek çok, ırmak” gibi anlamlarla açıklanırken; İslam kelâm literatüründe Cennet’te Hz. Peygamber’e (a.s.m) tahsis edileceği ve mü’minlerin burada toplanacağı bildirilen havuzdur.²⁷⁸ Cezerî, Kevser havuzunun hak olduğunu ve kudret bahçesinde yer aldığını divanda şöyle ifade etmiştir:

Hewza ji Kewser çeşme tê ya cih di rewda qudretê
Her dem ji nû wê ser de tê xemrî we tayên ‘er’erê

Tercüme:

Kevser çeşmesi var o havuzda, yeri kudret bahçesindedir
Her an süsler ve takılar dökülmekte o ar’ar boylunun üstüne²⁷⁹

2.5.10. Nûrânî Varlıklar: Huri ve Melek

Sözlükte “haberci, elçi, güç ve kuvvet” anlamlarına gelen melek, Allah Teâlâ’nın (c.c) emriyle pek çok görevleri icra eden, özgür bir iradeye sahip olmayan, gözle görülmeyen nûrânî ve ruhanî bir varlıktır.²⁸⁰ Melekler, çeşitli şekillere girip Allah Teâlâ’ya (c.c) itaatten ayrılmayan varlıklardır. Huri ise güzelliğiyle dillere destan olmuş nûrânî varlıktır. Cezerî, Allah Teâlâ’nın (c.c) güzelliğini tavsif ederken, mü’minlerin zihnine huri-melek güzelliğine teşbihte bulunarak divanda şöyle yaklaşmıştır:

Horîyên rûhsifet rûhanî
Hûr û ferîşte kê we dîn nazik û xub û surşîrîn

Tercüme:

Huriler cinsindensin sen latif bir rûhanîsin
Kim görmüş böyle bir Huri Melek böyle güzel bir tatlıyı²⁸¹

²⁷⁸ Mustafa Ertürk, “Havz-ı Kevser”, *DİA*, C. 16, s. 546.

²⁷⁹ Cezerî, *Divan*, s. 149.

²⁸⁰ Heyet, *İlmihal I*, s. 92.

²⁸¹ Cezerî, *Divan*, s. 203.

Cezerî, Cennet'te huriler ile beraber vakit geçirebilmenin İlah-i aşk yolunda gönlün pârenip ruhun parçalanmasıyla mümkün olacağını divanda şöyle dile getirmiştir:

Dê bi gulzara cemala sebzepoşan wê çi kit
Ê di mihre da nebit dil pare pare çakî ruh

Tercüme:

Aşk yolunda gönlü parelenip ruhu parçalanmış olmayanın
İşi yok hurilerin güzellik bahçesinde dolaşmaya²⁸²

Divanın başka bir yerinde ise Cezerî, meleklerin insanlardan farklı olarak geniş görme yetisine sahip olduklarını, sürekli Allah Teâlâ'yı (c.c) takdis ve tesbih ettiklerini²⁸³ şöyle ifade etmiştir:

Ma ji 'umrê me çi mabit were êdî vi me ra
Da di eqtarê wucûdê bikirîn seyre melek

Tercüme:

Geriye ne kaldıysa ömrümüzden gel artık bizimle ol ey sevgili
Ta ki seyredelim âlemin her tarafını melekler gibi²⁸⁴

Subbûhî û quddûsî û hûrên di Bihiştê
Peyweste şebê qedrê lîqaya te dixwazin

Tercüme:

Semada subbûhîlerle kuddûsî melekler, cennette ise huriler
Kadir gecelerinde daima senin likana kavuşmak isterler²⁸⁵

²⁸² Cezerî, *Divan*, s. 267.

²⁸³ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 338.

²⁸⁴ Cezerî, *Divan*, s. 353.

²⁸⁵ Cezerî, *Divan*, s. 375.

2.5.11. Dünyevî ve Uhrevî Düşman: Şeytan

Sözlükte ‘uzaklaşmak, haktan ve hayırdan uzak kalmak’ anlamındaki ‘ش-ط-ن’ kökünden türeyen Şeytan, dînî terim olarak insanları hak yoldan saptırmaya çalışan azgın rûhanî varlık olarak tanımlanır.²⁸⁶ Kur’an’da ve muteber hadis kitaplarında geçmeyip tefsirlerde İbn Abbas’a dayandırılan birtakım rivayetlere göre şeytanın önceki ismi Azazil’dir.²⁸⁷ Yahudi-Hristiyan kaynaklarda ‘Azazel, Azael, Hazazel’ şeklinde yer almaktadır. Arapçaya ‘Azazil’ olarak geçmiştir.²⁸⁸ Allah Teâlâ’nın (c.c) buyruğuna itaat etmeyen şeytan, huzurdan kovulup kıyametin kopmasına kadar insanlara vesvese vermekte muhayyer bırakılmıştır. Cezerî, halis kulların Allah Teâlâ’ya (c.c) olan yönelişlerinden, bağlılıklarından şeytanın rahatsızlık duyduğunu divanda şöyle dile getirmiştir:

Paş firqetê zor muhbetê mi j’tel’etê çûm hedretê
Wesla hebîb min bû nesîb Mel’ûn reqîb rencurî bû

Tercüme:

Bunca mihnet ve ayrılıktan sonra ancak varabildim huzuruna
Nasip oldu bana vuslat lakin rahatsızdı mel’un rakip bundan²⁸⁹

Bir başka beyitte ise şeytanın neden Hz. Âdem’e (a.s) secde etmediğinin gerekçesi izaha kavuşturulmaya çalışılırken divanda şu şekilde yer almıştır:

Senema sur ji Samed şewqê ji Heq daye wucûdê
Ger ‘Ezazîlî bidîta nedibir xeyrê sucûdê

Tercüme:

Varlığı aydınlatan o alımlı put, Samed’den almış şavkını
Görseydi eğer bunu Azazil, secdeden gayrı bir şey yapmazdı²⁹⁰

²⁸⁶ el-İsfahani, *Müfredat*, s. 551.

²⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Tuğ, “Azazil”, *DİA*, C. 4, s.311-312.

²⁸⁸ Yaşar Nuri Öztürk, "Hallacî Tasavvuf Geleneğinin İblis Anlayışı", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 2012, S. 5, s. 7.

²⁸⁹ Cezerî, *Divan*, s. 409.

²⁹⁰ Cezerî, *Divan*, s. 183.

2.5.12. Dâr-ı Mücâzât: Cehennem

Sözlükte “derin kuyu, uğursuz, hayırsız” anlamlarına gelen Cehennem²⁹¹, dînî terminolojide inkârcıların ve günahkârların dünyada işledikleri kötülüklerden ötürü azaba uğratılacakları yerdir. Cezerî, Kâf suresi 30. âyete²⁹² atıfta bulunarak Cehennem’i divanında şöyle işlemiştir:

Key xilas ez dozexê hicrê tu yabim ey cuwan
Her nefes dared sela û ne’reê hel min mezîd

Tercüme:

Ne zaman kurtulacağım ey sevgili ayrılığın cehenneminden
Durmadan, “Daha yok mu?” narası yükselmede içinden²⁹³

2.5.13. Cehennem’in Yakıtı: İnsanlar

Cezerî’ye göre, bir kısım insanlar her ne kadar dış görünüşlerinden dolayı iyi görünseler de aslında kalpleri kömür gibi kararmış, Cehennem’i tutuşturma vazifesini üstlenmişlerdir. Bu husus, Bakara suresi 24. âyetten²⁹⁴ iktibasta bulunularak divanda şöyle ifade edilmiştir:

Mebîn ev ger bi sûret âdemî ne
Hemî dar in ji êgir ra kirî rîz

Tercüme:

Bakma onlara insan diye, âdemî olsalar da
Ateşi tutuşturmak için dizilmiş odunlardır aslında²⁹⁵

2.5.14. Hasat Yurdu: Ahiret

Yaşadığımız bu dünya, âhiretin tarlası hükmündedir. Tarlasını salih amelle ekip biçenler mutluluğa erişecek; bu ömür sermayesini faydasız işlerle tüketenler ise hüsrana uğrayacaklardır. Cezerî, ‘Ebediyet Yurdu’ olarak tanımladığı âhirette bu dünyada

²⁹¹ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *DİA*, C. 7, s. 225.

²⁹² “O gün Cehennem’e ‘doldun mu?’ deriz. O da ‘Daha yok mu?’ der.” Kâf, 50/30.

²⁹³ Cezerî, *Divan*, s. 283.

²⁹⁴ “Yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının.” Bakara, 2/24.

²⁹⁵ Cezerî, *Divan*, s. 309.

yaptığımız hiçbir şeyin gizli kalmayacağını, her şeyin bir bir ortaya döküleceğini²⁹⁶ divanda şöyle dile getirmiştir:

Esrarê ezel dê di ebed bêne zuhûrê
Encamê serencamê ji axazi çi hacet

Tercüme:

Ezeli sırlar bir gün çıkar ortaya nasılsa ebediyette
Serencamın sonu belli ise araştırmaya ne hacet²⁹⁷

2.5.15. Umut Kapısı: Şefa

Şefa

olmayıp bütünüyle tasavvufî bir yaklaşımdır. Bu husus divanda şu şekilde yer almıştır:

Mehdera vî suxteî îro bikin
Ez dibêjim nabit ev mehder ‘ebes

Tercüme:

Şefa

Herdem bi zulmê we d’sojî qelbê ji hubba te’y tejî

²⁹⁶ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 340.

²⁹⁷ Cezerî, *Divan*, s. 241.

²⁹⁸ el-İsfehani, *Müfredat*, s. 555.

²⁹⁹ Karadaş, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 96.

³⁰⁰ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 341.

³⁰¹ Cezerî, *Divan*, s. 251.

Lazim dibêm min dê kujî kes nîne çîtin mehderê
 Kes nîne ret mehder bikit bes girtîyan ebter bikit
 Xemlê ji zêrê zer bikit şefqet li yekta bidirê

Tercüme:

Her an yakmaktasın aşkınla dolu olan kalbimi
 Şefaata edip kurtaracak yok mu, öldüreceksin en sonunda beni
 Yok bize şefaata edecek, aşka esir olanları kurtaracak kimse
 Yok artık bana şefkat edecek, altın süsleri sarartacak kimse³⁰²

Cezerî, şefaata meselesini somutlaştırmak ve daha anlaşılır hâle getirmek için³⁰³
 meseleye Hz. Yusuf'un (a.s) zindandaki durumu üzerinden divanda şöyle değinmiştir:

Girtiyêm mayim di hepsê kî gelo mehder bikit
 Carekê vanê me bînit pur sewabek zede ye
 Mihnet û halê esîran kî li mîran 'erze kit
 Dibitin pursê li min lew pir bi rehm û şefqe ye
 Bend û zincîr dê vebin cerhên di kul dê xweş bikit
 Lew kû navê dilberê dermanê derdê bende ye
 Her çi bêvîrê ku navê dilberê bêtin li ser
 Xweş dibit hadir di gavê bê guman û şuphe ye

Tercüme:

Hapiste mahpus kaldım acep kim bana şefaata eder
 Kim ansa adımı sevgilinin yanında çok sevaba girer
 Kim arz etse sevgiliye esirlerin içinde bulunduğu mihneti
 Sorar her daim hâlîmi çoktur onun merhamet ve şefkati
 Çözülür kayıtlar ve zincirler iyileşir tüm yaralar
 Çünkü sevgilinin adını, derde derman bilir esirler³⁰⁴

³⁰² Cezerî, *Divan*, s. 151.

³⁰³ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 342.

³⁰⁴ Cezerî, *Divan*, s. 105.

2.5.16. Güzelliğin Zirvesi: Rü'yetullah

Allah Teâlâ'nın (c.c) âhirette görülüp görülmeyeceği meselesi, kelimciler arasında tartışılan önemli bir kelâmî konudur.³⁰⁵ Mutezile ekolü, bazı âyetlerden³⁰⁶ yola çıkarak Allah Teâlâ'nın (c.c) âhirette mü'minler tarafından görülmesinin mümkün olmadığını savunurken³⁰⁷; Ehl-i Sünnet inancının temel dinamiklerini sistematize eden Eş'ari ve Maturidi kelâmcılar, âyet ve hadis-i şerifleri referans alarak Allah Teâlâ'nın (c.c) âhirette görülebileceğini savunmuşlardır.³⁰⁸ İmam Eş'ari(ö.324/935-936), Hz. Musa'nın (a.s) “Rabbim, bana kendini göster. Sana bakayım.³⁰⁹” sözünü delil olarak kullanmaktadır. Ona göre rü'yetullah meselesi mümkün olmasaydı, Hz. Musa (a.s) böyle bir şeyi Allah Teâlâ'dan (c.c) istemezdi.³¹⁰ Bir peygamberin böyle bir şeyi Allah Teâlâ'dan (c.c) istemiş olması, bunun mümkün olduğunun göstergesidir. Örneğin bir âyette “Yüzler vardır ki, o gün ıslıl ıslıl parlayacaktır. Rablerine bakacaklardır.”³¹¹ buyurulmaktadır. Buhârî ve Müslim'de geçen bir hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber (a.s.) dolunay halindeki aya bakarak şöyle buyurdu: “Siz şu ayı güçlük çekmeden gördüğünüz gibi, Rabbinizi de açıkça göreceksiniz.”³¹² Cezerî, Hz. Musa'nın (a.s) Allah Teâlâ'yı (c.c) görme isteğini baz alarak rü'yetullah meselesini mümkün görmektedir. Bu meseleyi, Hz. Musa (a.s) üzerinde temellendirerek divanda şöyle dile getirmiştir:

Eger de'wayê Mûsayî di 'işqê da bikim caiz
Melâ daim tecella ye ji wê terha şelal ebrû

³⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Temel Yeşilyurt, “Rü'yetullah”, *DİA*, C. 35, s. 311-314.

³⁰⁶ Mutezilî âlimler, bu hususta “Gözler Onu idrak edemez, fakat O gözleri idrak eder.” (En'am, 6/103) âyeti ile Hz. Musa'nın (a.s) Allah Teâlâ'yı (c.c) görme isteğine karşılık “Beni asla göremeyeceksin.” (A'raf, 7/143) cevabını delil olarak öne sürerler. Hâlbuki Ehl-i Sünnet inancına göre birinci âyette Allah Teâlâ'nın (c.c) görülmeyeceği değil tam manasıyla idrak edilemeyeceği bildirilmektedir. İkinci âyette ise Hz. Musa'nın (a.s) bu dünyada Allah Teâlâ'yı (c.c) göremeyeceği hususu pekiştirilmektedir. Dolayısıyla âhirette görülmesinin imkânsızlığını ortaya koymamaktadır. Bkz. Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neş., İstanbul, 2012, s. 353-354.

³⁰⁷ Kılavuz, *Kelâma Giriş*, s. 353.

³⁰⁸ Karadaş, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 98.

³⁰⁹ A'raf, 7/143.

³¹⁰ Ebu'l Hasan el-Eş'arî, *El-İbâne 'an Usûli'd Diyâne*, (Çev. Mustafa Çevik), Avrasya Yay., Ankara, 2005, s. 25.

³¹¹ Kıyâme, 75/22-23.

³¹² Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l Buhârî*, I-VIII, İkinci Baskı, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Mevâkit, 16; Müslim, Mesâcid, 211.

Tercüme:

Musa'nın Allah'ı görme isteğini caiz kılsam eğer aşk bahsinde
O zarif endamlının kaşlarından tecelli var üstümüzde Melâ³¹³

Cezerî, Ehl-i Sünnet âlimleri gibi rü'yetullah meselesinin âhirette gerçekleşeceğini kabul edip divanın pek çok yerinde Allah Teâlâ'yı (c.c) görme arzusunu dile getirmiştir.

Rohnîya çehvê nebînan murşidê meczûb û dînan
Daruwê derd û birînan min teleb dîna te ye

Tercüme:

Aydınlığsın görmeyen gözlerin, mürşidisın meczupların
Dermanısın dert ve yaraların, arzum görmektir Seni³¹⁴

Ya Reb bi dîdarê xwe kî min wasilê yarê xwe kî
Bes sohtîyê narê xwe kî feryad ji destê firqetê

Tercüme:

Ya Rab! Rü'yet-i cemâlinle vasıl eyle beni sevgiliye
Yeter beni yaktığın ateşinle, aman ayrılığın elinden aman³¹⁵

Ji dîdarê murada min bibexşî
Murada min ji te dîdar e carek

Tercüme:

Bahşet bana didarını, ne olursun mahrum kılma beni
Tüm muradım senden, bir kez olsun görmektir Seni³¹⁶

³¹³ Cezerî, *Divan*, s. 405.

³¹⁴ Cezerî, *Divan*, s. 131.

³¹⁵ Cezerî, *Divan*, s. 155.

³¹⁶ Cezerî, *Divan*, s. 349.

Divanın bir başka yerinde ise Cezerî, Allah Teâlâ'yı (c.c) bir defa görme karşılığında Cennet hurilerini de kevseri de feda edeceğini belirtmektedir. Onun güzelliğine bir defa mazhar olanın aklını yitirmediğine şaşkınlık duyacağını şöyle ifade etmiştir:

Nezerek wê beşerê lenşekerê hûrîsiriştê
Nadirim ez bi mey û Kewser û hûrên di Bihiştê
Ê dîyî ew bi xwe carek di 'ecêb im ku bi hiş tê

Tercüme:

Huri tabiatlı, şeker dudaklı sevgilinin bir tek bakışını
Cennet hurilerine, kevser ve şaraba değişmem
Onu bir kez olsun görenin şaşarım aklını yitirmediğine³¹⁷

Yine bir başka beyitte Cezerî, Allah Teâlâ'yı (c.c) görme karşılığında canını bile feda edeceğini fakat kıymetli bin canın bile böyle paha biçilmez bir şeye kifayet edip etmeyeceği hususundaki tereddüdünü divanda şöyle dile getirmiştir:

Dîn eger bête beha can didirim lê emma
Me hezar canê 'ezîzî dihilêtin di behê

Tercüme:

Seni görmek can pahasına olsa da veririm onu amma
Bilmem ki kıymetli bin can denk gelir mi ol pahaya³¹⁸

2.6. Kadere İman

Kader kelimesi, türevleriyle beraber Kur'an-ı Kerim'de 55 yerde geçmektedir. Türkçedeki "takdir, miktar, kader" sözcükleri, hep aynı kökten gelmektedir.³¹⁹ Kavram olarak "gücü yetme, planlama, ölçü ile yapma, şeklini ve niteliğini belirleme" gibi

³¹⁷ Cezerî, *Divan*, s. 183.

³¹⁸ Cezerî, *Divan*, s. 435.

³¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yûsuf Şevki Yavuz, "Kader", *DİA*, C. 24, s. 58-63.

anlamları ihtiva ederken, terim olarak ise “Allah Teâlâ’nın (c.c) ezeli ilmiyle olacak olan her şeyi önceden bilmesi, planlaması, takdir etmesi ve mahiyetini bilmediğimiz bir kitapta yazması” anlamlarında kullanılmaktadır.³²⁰ Molla Ahmed el-Cezerî’nin kader anlayışı, Ehl-i Sünnet doktrini ile paralellik gösterip Divan’da daha çok hidayet, insanın fiilleri, kainattaki düzen, ilahi takdir konuları üzerinde işlenmiştir.

2.6.1. Hidayet

Cezerî, benimsediği kader anlayışı gereği, Allah Teâlâ’dan (c.c) bir hidayet olmadan insanları uyarmanın, onlara vaaz ve irşadda bulunmanın bir anlam ifade etmediğini, Levh-i Mahfuz’da kendisi için Allah Teâlâ’nın (c.c) inayetiyle bir hidayet verildiğini³²¹ divanda şöyle dile getirmiştir:

Dê ji Heq cazîbeyek dil bigirit wer ne Melâ
Ji ezel ger tu hîdayet nebit îrşadi çi kit
Ewwel ku yarê da me yek zerreyek ‘îneyet
Qismet me xemr û cam e di deftera hîdayet

Tercüme:

Gönlü yakıp tutuşturan bir cezbe olmalı Hak’tan Melâ
Ezel canibinden hidayet yoksa eğer irşat ne yapsın³²²
İlk verdiği bize Sevgilinin bir zerrecik inayet
Kadeh ve şarap imiş defterde payımıza düşen hidayet³²³

2.6.2. Hilkat

Cezerî, kader anlayışını temellendirmek için yaratmayı merkeze alarak konuyu izah etmeye çalışır. Bu âlemde var olanların daha önceden İlâhi makamda asıllarının yaratıldığını, bu dünyadakilerin onlara nazaran birer gölge gibi kaldığını, Allah Teâlâ’nın (c.c) kudret nişanesini, âlemi ve içindekilerle beraber insanı en güzel şekilde yaratıp tezyin etmekle gösterdiğini divanda şöyle ifade etmiştir:

³²⁰ Faruk Beşer, *Kader Meselesi*, Nûn Yay., İstanbul, 2015, s. 27.

³²¹ Hamdi Gündoğar, “Molla Ahmed Cezerî’nin Kelâmî Görüşleri”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, Şırnak Üni. Yay., Ankara, 2010, s. 612.

³²² Cezerî, *Divan*, s. 245.

³²³ Cezerî, *Divan*, s. 247.

Nûr in ji ser hetta qedem neqqaşê sermeşqê qidem
 Pê zeyyinand lewhê ‘edem her yek bi yek dî çeşne da
 Ev şîkl û sûret sewwirîn esl in li bala zeyyînîn
 Nisbet bi wan em saye yîn tertîbê Xellaqî we da

Tercüme:

Ezel kitabetinın nakkaşı baştan başa o nurlu harflerle
 Süsledi onlarla adem levhasını birbirleriyle ahenk içinde
 Bu şekil ve suretlerin aslı tezyin edilmiş yüce bir makamda
 Onlara nispetle birer gölgeyiz biz, Allah’ın takdir ve tertibinde³²⁴

2.6.3. İlahî Düzen

Allah Teâlâ (c.c) sonsuz kudretiyle bu kâinatta akılları hayrette bırakan bir düzen var etmiştir. Evrende var olan fiziksel yasalar, doğadaki mükemmel uyum ibret nazarlarını üzerine çekmiştir. Cezerî, yaşadığımız bu kâinatta külli bir kanunun, şaşmaz bir düzenin, ince bir hesabın olduğunu ve mükemmel bir sistemin aralıksız bir şekilde devam ettiğini, evrende sünnetullahın hüküm sürdüğünü³²⁵ başka bir ifadeyle bir kader ve takdirin olduğunu divanda şöyle dile getirmiştir:

Nusxe’ê ‘alem hemî ‘inwanek e
 Nuqteyek nabit di ‘unwanê xelet
 Rast e yek qanûn seraser nîne tê
 Xwehrî û pîçên perîşanê xelet
 Çi zeman û çi mekân û çi cîhat û çi hudûd
 Çi meqadîr û tefasîl û hîsab in çi ‘eded
 Çi munafat û luzûm in çi qîyas û çi mîsal
 Ev çi tewlîd û çi terkîb e çi rûh in çi cesed
 Ser bi ‘icze didirit quwwetê derrakeê ma
 Rece’e’l- ‘eqlu kelîlen we meta qame qe’ed

³²⁴ Cezerî, *Divan*, s. 29.

³²⁵ Hamdi Gündoğar, *Cezerî’nin Kelâmî Görüşleri*, s. 610.

Hîret û 'iciz e serencami di babê nezerê
 Key bi Xaliq nezerê qasirê mexluqê resed
 Guftûgoyê me'rifet çendî Melâ peyda bikî
 Gewhera me'rifetê nagihetê kes bi xired

Tercüme:

Tümüyle birdir ünvanı bu kâinat kitabının
 Bulunmaz onda bir tek hata bile yanlışlıkla³²⁶
 Bir külli kanun geçerli bu dünyada baştanbaşa
 Sapmalar, eğrilikler, perişanlıklar yok yanlışlıkla³²⁷
 Zaman ve mekân, yönler ve sınırlar, nedir bunlar?
 Nedir bu ölçüler, izahlar, hesaplar ve sayılar?
 Nedir eşyadaki bu münafat ve lüzumat, bu kıyaslar ve misaller?
 Nedir bu terkipler ve tahliller, bu ruhlar ve cesetler?
 Çekemez sıkletini yüksek idrakimiz tüm bunları anlamada
 Yorgun düşen akıl aciz kalıp oturur kalkış için her çabada
 Şaşkınlık ve çaresizliktir düşüncenin son sınırı
 Nasıl ulaşsın kasır fehmiyle mahluk, Halıkına
 Dil döküp durma Melâ marifet vadisinde kal û kıl ile
 Çünkü marifet cevherine ulaşmamıştır kimse akıl ile³²⁸

2.6.4. İlahî Takdir

Ehl-i Sünnet âlimleri, Allah Teâlâ'nın (c.c) ezeli ilmi ve iradesiyle mevcudat hakkında bir takdirinin olduğunu, vuku bulan olayların Onun bilgisi dışında olamayacağını, bizatihi Onun ilim ve iradesi dahilinde gerçekleştiğini izah etmişlerdir. Kaza ve kader noktasında insan fiillerinin kesb yönüyle insana; yaratma yönüyle Allah Teâlâ'ya (c.c) ait olduğunu ifade etmişlerdir.³²⁹ Cezerî, kendisi ve varlıklar hakkında Allah Teâlâ'nın (c.c) bir takdirinin olduğunu ve bunu değiştirmeye hiç kimsenin güç yetiremeyeceğini divanda şöyle dile getirmiştir:

³²⁶ Cezerî, *Divan*, s. 89.

³²⁷ Cezerî, *Divan*, s. 91.

³²⁸ Cezerî, *Divan*, s. 281.

³²⁹ Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu, İSAM, Ankara, 2002, s. 366.

Ew kebkê xeraman ku di kozê li qebû hat
 Şahînê qezayê bi texaful ji xwe ra girt
 Teqrîri ku hukmê li Melâ carî kit
 Qet kes heye mumkin bidetê texyîrê

Tercüme:

Salına salına ötüp gelince o hacel kekliği tuzak yerine
 Kaza ve kader şahini, ansızın aldı onu kendine³³⁰
 Allah'ın Melâ hakkında câri kıldığı takdiri
 Değiştirmeye güç yetirecek kimse var mı ki³³¹

2.6.5. Külli İrade

Kur'an-ı Kerim'e göre Allah Teâlâ'dan (c.c) başka yaratıcı yoktur ve O, yaratacağı şeyi kimseye sormaz. O, dilediği şeyi istediği gibi yapandır.³³² Diğer taraftan Yüce Rabbimiz, kullarına bir noktaya kadar seçme hürriyeti tanımıştır. Fakat bu hürriyet sınırsız olmayıp, Allah Teâlâ'nın (c.c) sonsuz iradesi karşısında çok cüz'i kalmaktadır. İnsanın fiillerinden sorumlu tutulabilmesi için hür olması gerekmektedir. Nitekim mesul tutulabilmenin ön şartı, öncelikle hür olmaktır. Dolayısıyla insanın fiilleri, kendi hür iradesini kullanmasıyla meydana gelmektedir. İnsanın sahip olduğu bu irade, tamamen bağımsız, sınırsız değildir. Vuku bulan olaylarda sebeplerin ve kulların iradesinin tesiri, Allah Teâlâ'nın (c.c) iradesinin ilgisiyle doğrudan ilişkilidir.³³³ Konuyla alakalı bir âyette şöyle buyurulmaktadır:

“Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz.”³³⁴

Cezerî'ye göre Allah Teâlâ (c.c) dilemedikçe, insanın planladığı emellerine ulaşması mümkün değildir. İnsanın cüz'i iradesinin Yüce Yaratıcı'nın külli iradesi karşısındaki acziyeti; divanda Ferhat ve Şirin metaforu üzerinden şöyle ifade edilmiştir:

³³⁰ Cezerî, *Divan*, s. 77.

³³¹ Cezerî, *Divan*, s. 447.

³³² Hûd, 11/107; Burûc, 85/16.

³³³ Davut Küskü, *Kur'an'ın Kader Konusuna Bakışı*, (Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 45.

³³⁴ Tekvîr, 81/29.

Bi Şîrînê negehit destî eger Rustemi bit
Dê bi bazû û milan şubhetê Firhadi çi kit

Tercüme:

Kaderde Şirin'e ulaşmak yoksa eğer
Ferhat pazusuyla Rüstem gücü ne yapsın³³⁵

Divanın bir başka yerinde ise Cezerî, külli iradenin yardımı olmaksızın cüz'i iradenin, bütün çaba ve gayretlerin akim kalacağını şöyle belirtmiştir:

Cehd û se'y û teleb bêeserek safî nehin
Tunebî perdenişîn çaker û qewwadi çi kit

Tercüme:

Sadece istemek ve çalışmak kâfi değildir elbet
Perde gerisinde kimse yoksa eğer hizmetçiyle cemaat ne yapsın³³⁶

2.6.6. Cüz'i İrade

Cüz'i irade, insanın zaman, mekân, gibi şeylerle bağlantılı olan sınırlı dileme güç ve kabiliyetini ifade etmektedir. Cezerî, hiçbir eylemin dışardan bir etken olmadan gerçekleşmeyeceğini, mutlak anlamda birinin müdahalesinin olması gerektiğini savunmuştur.³³⁷ Başka bir ifadeyle meydana gelen olaylarda insanın cüz'i de olsa istidat ve iradesinin etkili olduğunu dile getirmiştir. Bu husus fiil-fâil, eser-yazar örneği üzerinden divanda şöyle belirtilmiştir:

Fa'ilek lazim e da fi'l û eser peyda bit
Ger tu heddadi nebit kûreê heddadi çi kit

Tercüme:

Her bir fiil ve eser, fail ister elbette
Demirci ustası yoksa eğer demirci körüğü ne yapsın³³⁸

³³⁵ Cezerî, *Divan*, s. 243.

³³⁶ Cezerî, *Divan*, s. 245.

³³⁷ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 302.

³³⁸ Cezerî, *Divan*, s. 243.

2.6.7. Teslimiyet

Teslimiyet, “boyun eğmek, itirazsız kabul etmek ve teslim olmak” anlamlarında kullanılan bir kavramdır.³³⁹ Teslimiyet, ileri seviyede bir iman ve sevgi eylemini ifade ettiğinden dolayı, sufilerin bir kısmı, tasavvufun tanımını bu noktadan yapmışlardır. Örneğin Ebû Ali Rûzbarî (ö. 322/923), tasavvufu şöyle tanımlamıştır:

“Tasavvuf, kovulsa bile kişinin sevgilinin kapısında diz çöküp beklemesidir.”³⁴⁰

Cezerî, kulluğun bir gereği olarak İlâhi takdir karşısında kayıtsız şartsız boyun eğdiğini, Kâlu Belâ’da verdiği söze bağlamaktadır. O, o gün vermiş olduğu söze tam sadakat gösterip hesap gününe kadar bu sözden asla caymayacağını söylemiştir.³⁴¹ Bu teslimiyet, divanda şöyle dile getirilmiştir:

Min di ber qalû belâ batin vi wê ra bû evîn

Hêj li ser ‘ehda elest im ta bi roja axirîn

Tercüme:

Aşk benimleydi “Kâlu Belâ”dan önce

Elest ahdi üzereyim tâ yevm-i kıyam³⁴²

İmam Eş’arî’ye göre Allah Teâlâ’nın (c.c) emrinin önüne geçilmez ve Ona hiçbir şekilde itiraz edilmez. Kula düşen, Rabbinden gelen her türlü şeye rıza göstermesidir.³⁴³ Bu bağlamda Cezerî, köle-efendi ilişkisinden yola çıkarak kadere bakış açısını özetlemiştir. O, kendisini bir köleye benzetip, efendisinden gelecek her hükme rıza göstereceğini, hiçbir şikâyetin ve itirazın bahis konusu olamayacağını ifade etmiştir. Çünkü Cezerî, kölenin efendisi karşısında hiçbir itiraz hakkına sahip olmadığını savunmaktadır. Dolayısıyla köleye düşen görev, efendisinden gelecek her emre itaat ve her hükme tam sadakat ve teslimiyet göstermektir.³⁴⁴ Bu husus, divanda şöyle işlenmiştir:

³³⁹ el-İsfahani, *Müfredat*, s. 351.

³⁴⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, “Teslimiyet” *Altınoluk Dergisi*, 1996, S. 129, s. 30.

³⁴¹ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 308.

³⁴² Cezerî, *Divan*, s. 205.

³⁴³ Ebu’l Hasan el-Eş’arî, *El-Luma’ Fi’r-Red Alâ Ehli’z-Zeyğ Ve’l Bida’*, (Çev. Kılıç Aslan Mavil & Hikmet Yağlı Mavil), İz Yay., İstanbul, 2016, s. 97.

³⁴⁴ Öz, *Sûfinin Akidesi*, s. 308.

Er bi kuřtin wer bi hiřtin emr ũ fermana te bit
Ahmedu ‘ebdun reqîqun waqifun beyne’l ‘ebîd

Tercüme:

Öldürsen de bıraksan da birdir emr u fermanın olur
Razıyım verdiğin hükme, çünkü kulun ve kölendir Ahmed³⁴⁵

³⁴⁵ Cezerî, *Divan*, s. 285.

SONUÇ

1560-1640 yılları arasında hayat sürmüş Molla Ahmed el-Cezerî, Diyarbakır, Hakkâri, Irak ve Şam gibi ilim merkezlerine seyahatte bulunup ismini tarihe kazımış âlim ve mutasavvıf bir şahsiyet olarak öne çıktığı; bazı beyitlerinden hareketle itikadda Eş'ârî, fıkıhta ise Şafîî mezhebini benimsediği bulgusu elde edilmiştir.

O, Allah Teâlâ'ya (c.c) duyduğu ulvi sevgiyi, Habibine (a.s.) olan derin muhabbetini ve İslam inanç esaslarını sembolik ve edebî bir dil ile ifade etmiştir. Allah Teâlâ'nın (c.c) varlığına ilişkin pek çok hususu, bu kâinat kitabından derleyip idraklere sunmuştur. O, bu hususu dile getirirken genel manada kelâmcıların kullandığı şu ilke üzerinden hareket etmiştir: Etrafımızda var olan bir düzen mevcuttur ve bu da mutlak anlamda bir düzen var ediciye işaret etmektedir. O, bu ilkeden hareketle kâinattaki bu düzenin, işleyişin başıboş ve sahipsiz olmadığını bilakis Yüce Yaratıcı'nın kudret ve iradesiyle düzenin sağlandığını anlatma gayreti içinde olmuştur.

Cezerî, peygamber kıssalarına telmihler yoluyla değinmiştir. Şairin bu telmihlerini, Kur'an ve Sünnet üzerine temellendirip, hiçbir tevile girmeden olduğu gibi kabul edip edebî bir tarzda işlediği tespit edilmiştir. Örneğin Hz. Nuh'un (a.s) 950 yıllık uzun ömrüne telmihte bulunurken, Hz. Peygamber'in (a.s.m) insanlığa anlatılması noktasında bu uzun sürenin yeterli olamayacağını ifade etmiştir.

O, Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı teşbihler, ayetler, sureler üzerinden günümüz toplumuna birtakım gerçekleri anlatmaya çalışmıştır. Örneğin O, öğretilerine kulak asılmadığı, kendilerine yüklenen sorumlulukları yerine getirmedikleri sebebiyle Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler hakkında geçen “merkeb-i cehl” ifadesinin (Cum'a, 62/5) bizlere neyi anlatmak istediğini dikkatlere sunarak günümüz insanının bu kategoride yer almaması için hangi çaba ve gayretler içinde olunması gerektiğini vurgulamıştır.

Dünya hayatının fâni oluşu ve ebedî bir hayatın bizleri beklediği gerçeğini pek çok başlık üzerinden ele alan Cezerî, bu dünyanın bir gün yok olacağı, ahiret hayatının başlayacağı, amellerimiz doğrultusunda Cennet veya Cehennem hayatına sevk edileceğimiz gerçeğini idraklerimize sunarak büyük bir pişmanlık içine düşmememiz için dünya hayatını ahirette fayda verecek güzel şeylerle süsleyerek geçirmemiz gerektiğini önemle vurgulamıştır. Onun, Rü'yettullah meselesi hakkında Ehl-i Sünnet yolunu takip ettiği ve bu yönüyle de Mu'tezile'den farklı düşündüğü tespit edilmiştir.

Onun kadere yaklaşımı, hilkat, düzen, insanın fiilleri başlıkları üzerinden olmuştur. Eş'arî kader anlayışını takip etmiştir. Yüce Yaratıcı'nın kulları hakkında bir takdirinin olduğunu, bu takdirin her ne şekilde olursa olsun her zaman rıza ile karşılanması gerektiğini savunmuştur. İnsanın fiillerine de değinerek Yüce Yaratıcı'nın izni olmadan hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceğini, fiillerin kesb yönünden kula, yaratma yönünden ise Allah Teâlâ'ya (c.c) ait olduğunu dile getirmiştir.

Bu çalışmada, Cezerî Ehli Sünnet çizgisinin dışına çıkmadığı, İslam inanç esaslarını edebiyat sahasının imkânlarını en iyi şekilde kullanarak anlatmaya çalıştığı, tasavvufçu kimliğinin yanısıra kelam ve tefsir sahasında da söz sahibi olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- ACLUNİ, İsmail b. Muhammed, “*Keşfu’l Hafa*”, Çev. Mustafa Genç, Beka Yay., İstanbul, 2019.
- AK, Ayhan, *İslam Hukuk Literatüründe Hz. Musa*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016.
- ALGAR, Hamit, “Molla”, *DİA*, C. 30, s. 238-239.
- ALTUNTAŞ, Halil & ŞAHİN, Muzaffer, *Kur’an-ı Kerim Meali*, TDV Yay., Ankara, 2005.
- ARUÇİ, Muhammed, “Ülû’l-Azm” *DİA*, C. 42, s. 294-295.
- AYDEMİR, Abdullah, *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yay., 7. Baskı, Ankara, 2014.
-, *Tefsirde İsrailiyyat*, Beyan Yay., İstanbul, 2015.
- AYDIN, Hayati, “Şüphe Edilmez Bir Hakikat Olarak Hz. Nuh ve Tufan Olayı” *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, S. 14, s. 39-50.
- BADILLI, Abdulkadir, *Bediüzzaman Said NURSİ- Mufasssal Tarihçe-i Hayat*, Timaş Yay., İstanbul, 1990.
- BARLAK, Muzaffer & ÖZDEMİR, Faruk, “Mûsâ-Hızır Kıssasının Allah’ın İlkeli Bir Varlık Oluşu Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Journal of Islamic Research*, 2016, S.27, s. 353-371.
- BATUK, Cengiz, “Nemrud”, *DİA*, C. 32, s. 554-555.
- BEBEK, Adil, “Sûr”, *DİA*, C. 37, s. 533-534.
- BEŞER, Faruk, *Kader Meselesi*, Nûn Yay., İstanbul, 2015.
- BOZKURT, Birgül, “Molla Ahmed-i Cezeri’nin Divanında Vahdet-i Vücûd Anlayışı”, *Uluslararası Şirnak ve Çevresi Sempozyumu*, Ankara, 2010, s. 625-636.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu’l Buhârî*, I-VIII, İkinci Baskı, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi & SOLMAZ, N. Mehmet, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Altınoluk Yay., İstanbul, 1994.
- ÇELEBİ, İlyas, “Hızır”, *DİA*, C. 27, s. 406.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, “Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998.
- ÇETİN, Mustafa, “Âyetü’l Kürsî”, *DİA*, C. 4, s. 244-245.

- DEMİRCİ, Mehmet, “Hakikat-ı Muhammediyye”, *DİA*, C.15, s. 179-180.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an'ın Ana Komuları*, İFAV Yay., İstanbul, 2016.
- DUMLU, Ömer, “Suhuf”, *DİA*, C. 37, s. 477-478.
- ERDEM, Mustafa, *H. Âdem (İlk İnsan)*, TDV Yay., Ankara, 1999.
- ERTÜRK, Mustafa, “Havz-ı Kevser”, *DİA*, C. 16, s. 546-549.
- EŞ'ARÎ, Ebu'l Hasan, *El-İbâne 'an Usûli'd Diyâne*, (Çev. Mustafa Çevik), Avrasya Yay., Ankara, 2005.
-*El-Luma' Fi'r-Red Alâ Ehli'z-Zeyğ Ve'l Bida'*, (Çev. Kılıç Aslan Mavil & Hikmet Yağlı Mavil), İz Yay., İstanbul, 2016.
- FEHD, Tevfik, “Lât”, *DİA*, C. 27, s. 107-108.
- GÖKHAN, Asuman, “Hafız-ı Şirazi ve Âb-ı Hayat”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2018, S. 1, s. 113-132.
- GÜÇ, Ahmet, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Meryem ve Hz. İsa (a.s)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, S. 3, s. 215-224
-, “Put”, *DİA*, C. 34, s. 364-365.
- GÜNDOĞAR, Hamdi, “Molla Ahmed el-Cezerî Kelâmî Görüşleri”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, Şırnak Üni. Yay., Ankara, 2010, s. 605-613.
- GÜNEŞ, Abdulbaki, *Kur'an Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*, Gündönümü Yay., İstanbul, 2005.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Müesseselerine Giriş*, Çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yay., İstanbul, 2018.
- HARMAN, Ömer Faruk, “İsrail”, *DİA*, C. 23, s. 193-195.
-, “Ruhu'l Kudüs”, *DİA*, C. 35, s. 216-217.
-, “Cehennem”, *DİA*, C. 7, s. 225-226.
-, “İlyâs”, *DİA*, C. 22, s. 160-162.
- HEYET, *İlmihal I (İman ve İbadetler)*, TDV Yay., 21. Baskı, Ankara, 2013.
- IŞIK, Emin, “En'am Sûresi”, *DİA*, C. 11, s. 169-170.
-, “Fâtîha Sûresi”, *DİA*, C. 12, s. 252-254.
-, “Fetih Sûresi”, *DİA*, C. 12, s. 457-457.
- İBN-İ ARABÎ, Muhyiddin, *İlah-i Aşk*, Çev. Mahmut Kanık, İnsan Yay., 2016.
- İDİZ, Ferzende, “Tasavvufta Hakikat-ı Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2014, S. 59, s. 179-199.

- İMAM MÂLİK, Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahi (179/795), el-*Muvatta'*, I-II, (thk. M. Fuâd Abdalbaki), İkinci Baskı, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- İSFEHANÎ, Ragıp, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)* (Çev. Abdalbaki Güneş & Mehmet Yolcu), Çıra Yay., İstanbul, 2012.
- İVGİN, Hayrettin, "Put ve Putperestliğin Mitolojik Boyutu", *Kültür Evreni Dergisi*, S. 22, s. 89-100.
- KAYA, Osman, *Kur'an'da Nuh'un Kıssası*, (Harran Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 1996.
- KARADAŞ, Cağfer, *Anahatlarıyla Ehl-i Sünnet Akaidi*, OTTO Yay., Ankara, 2017.
- KILAVUZ, Ahmet, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neş., İstanbul, 2012.
- KİRAZ, Seydi, "Türk-İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa", *Ekev Akademi Dergisi*, 2014, S. 60, s. 261-280.
- KURT, Yaşar, *Hz. Yusuf'un Tarihsel Hayatı*, Araştırma Yay., Ankara, 2005.
- KÜSKÜ, Davut, *Kur'an'ın Kader Konusuna Bakışı*, (Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.
- MATURİDÎ, Ebu Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu, İSAM, Ankara, 2002.
- MÜSLİM, Ebu'l Huseyn Muslim b. Haccâc, *Sahîhu Muslim*, I-II, (thk. M. Fuâd Abdalbaki), İkinci Baskı, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- NURSI, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, RNK Neş., İstanbul, 2006.
-, *Sözler*, RNK Neş., İstanbul, 2006.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1999.
-, "Âb-ı Hayat", *DİA*, C. 1, s. 1-3.
- OKUTAN, Ahmet, *Kur'an'da Deyimler, Darb-ı Meseller ve Bazı Gerçekler*, Rağbet Yay., İstanbul, 2015.
- ÖZ, Mustafa, "Burak", *DİA*, C. 6, s. 417.
- ÖZ, Ruhullah, *Sûfinin Akidesi (Molla Ahmed el-Cezerî Örneği)*, Şırnak Üniv. Yay., Mardin, 2019.
- ÖZARSLAN, Selim, "Allah'ın Görülebilmesi/Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S. 1, s. 275-294.

- ÖZTÜRK, Hayrettin, “Abdülhamid el-Ferâhî’nin “Kur’an’daki Yeminler” Adlı Çalışması Üzerine Bazı Değerlendirmeler” *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, S. 34, s. 33-70.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, "Hallacî Tasavvuf Geleneğinin İblis Anlayışı", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 2012, S. 5, s. 1-15.
- PALA, Sinan, “‘Manası Sahihdir’ Tabiri ve Hakkında Bu İfadenin Kullanıldığı Rivayetler”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, 2019, C. 5, S. 1, s. 115-153.
- SAYI, Ali, *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Musa*, İz Yay., İstanbul, 2012.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yay, Birinci Baskı, İstanbul, 2014.
- SURUÇ, Salih, *Allah’ın Elçisi Hz. Muhammed’in Hayatı*, Timaş Yay., İstanbul, 2010.
- ŞAHİN, M. Süreyya, “Cennet”, *DİA*, C. 7, s. 374-386.
- ŞENOCAK, İhsan, *Katolisizmi Olmayan İslam’ın Protestanca Okunuşlarına Karşı Kur’an-ı Kerim Müdâfaası*, Hüküm Kitap Yay., İstanbul, 2016.
- TABERİ, İbn-i Cerir, *Tarih-i Taberi* (Çev. M. Faruk Görtunca), Sağlam Yay, İstanbul, trs.
- TARLAN, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divanı*, MEB Yay., İstanbul, 2005.
- TUĞ, Salih, “Azazil”, *DİA*, C. 4, s. 311-312.
- TUNÇ, Cihat, “Ecel”, *DİA*, C. 10, s. 380-382.
- TUNÇ, Osman, *Molla Ahmed el-Cezerî Divanı*, Nubihar Yay., İstanbul, 2018.
- TURAN, Abdülbaki, *Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi*, Nubihar Yay., İstanbul, 2010.
- TÜMER, Günay, “Âhir zaman”, *DİA*, C. 1, s. 542-543.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Hızır”, *DİA*, C. 10, s. 409-411.
- YAQOOB, Luay Hatem, “Arapça’da ‘Lâ’ Edatının Çeşitleri: Bakara Sûresi Örneği”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2018, S. 54, s. 209-224.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Ba’s”, *DİA*, C. 5, s. 98-100.
-, “Eş’arîyye” *DİA*, C. 11, s. 447-455.
-, “Kader”, *DİA*, C. 24, s. 58-63.
-, “Kıyamet Alâmetleri”, *DİA*, C. 25, s. 522-525.
-, “Gılman”, *DİA*, C. 14, s. 50.
- YEŞİLYURT, Temel, “Rü’yetullah”, *DİA*, C. 35, s. 311-314.
- YILDIRIM, Enbiya, *Sahih Hadis Bulunmayan Konular*, OTTO Yay., Ankara, 2017.

YILDIRIM, Muhammed Emin, *Alemlere Rahmet Hz. Muhammed (s.a.v)*, Siyer Yay., İstanbul, 2019.

YILMAZ, Hasan Kâmil, “Ledün İlmi ve Keşf” *Altınoluk Dergisi*, 1994, S. 105, s. 31.

....., “Teslimiyet” *Altınoluk Dergisi*, 1996, S. 129, s. 30.

YÜKSEL, Muhammed Bahaeddin, “Yakup Peygamberin Gözlerinin Akıbeti Konusunda Genel Bir Kabulün Tahlili”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, S. 31, s. 73-111.

ZİYAİ, Hasan, *Feriduddin Attar- San'an Şeyhi*, Say Yay., İstanbul, 2012.

Online Kaynaklar

https://www.turkedebiyati.org/soz_sanatlari/telmih.html, (27.03.2020, 15.37)

<http://www.lugatim.com/s/peyrev>, (06.04.2020, 12.21)